

**ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА**

І.О.Григоренко, Н.М. Савельєва

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА
З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Навчальний посібник



Полтава-2017

УДК 37.013.42-054.73«712»(072)

С 81

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

Рецензенти:

А.В. Ткаченко, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної майстерності і менеджменту імені І.А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

А.А. Кравчук, магістр соціальної педагогіки, менеджер проектів благодійного фонду «Карітас Полтава»

Автори:

Н. М. Савельєва, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

І.О. Григоренко, магістрант кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Григоренко І.О., Савельєва Н. М.

С 81 Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / І.О. Григоренко, Н. М. Савельєва. – Полтава : ПНПУ, 2017. – 100 с.

У навчальному посібнику висвітлені теоретико-методологічні, нормативно-правові й технологічні аспекти соціальної і соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами в сучасних реаліях України. Навчальне видання адресовано викладачам, студентам, магістрантам спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальна педагогіка», а також соціальним працівникам і соціальним педагогам.

УДК 37.013.42-054.73«712»(072)

© Григоренко І.О., 2017 рік
© Савельєва Н. М., 2017 рік
© Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2017 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ I. ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА..	
1.1.Сутність понять «внутрішньо переміщені особи», «внутрішні мігранти».....	7
1.2.Особливості внутрішньої міграції в Україні в період 2014-2016 років	9
1.3.Соціальні проблеми внутрішньо переміщених осіб із зони військового конфлікту на сході України	13
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНІМИ МІГРАНТАМИ.....	20
2.1 Теоретичний аналіз підходів до соціальної роботи з вимушеними мігрантами із зони військового конфлікту	20
2.2 Рівні вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб із окупованих територій України	28
2.3 Правові засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні.....	41
РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ВНУТРІШНІХ МІГРАНТІВ – СВІДКІВ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	49
3.1. Мета, завдання і зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішніх мігрантів у загальноосвітньому навчальному закладі.....	49
3.2. Концепції та технології соціально-педагогічної роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів, що стали свідками збройного конфлікту	55
ПІСЛЯМОВА.....	67
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА	74
ДОДАТКИ	82

ПЕРЕДМОВА

Від початку окупації Кримського півострова та збройного конфлікту на території Донецької і Луганської областей, Україна зіткнулася із найбільшою в її історії гуманітарною кризою – внутрішнім вимушеним переміщенням населення. Станом на 12 грудня 2016 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 654 845 переселенців або 1 334 297 сімей з Донбасу і Криму. Близько 60 % з усієї кількості ВПО – це діти та особи похилого віку.

За даними Департаменту соціального захисту населення Полтавської ОДА і відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 №509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб», станом на 1 грудня жовтня 2016 року в Єдиній інформаційній базі внутрішньо переміщених осіб в Полтавській області зареєстровано 29496 осіб (19494 сімей), серед них 5748 дітей, 1539 інвалідів, 12190 пенсіонерів. Найбільше осіб даної категорії у Полтаві (понад 12 тисяч), Горішніх Плавнях (1239), Миргороді (2920), Лубнах (964), серед районів – у Миргородському (1087) та Гадяцькому (1028) районах.

Тривала антитерористична операція на сході України зумовила виникнення надзвичайно складної ситуації, як політичної, так і соціально-економічної в Україні, що спричинило занепокоєння щодо соціально-психологічного стану тієї частини населення, якій довелося емігрувати до більш безпечних регіонів. Внаслідок цього проблема теоретичного осмислення і практичного впровадження комплексної соціально-педагогічної допомоги, надання переселенцям та їх сім'ям ряду першочергових соціальних послуг, посідає чільне місце в українському суспільстві.

Вимушено переміщені особи (ВПО) потребують матеріальної, фінансової, соціально-педагогічної і психологічної допомоги та підтримки.

Ситуація постійного стресу, зумовленого вимушеним від'їздом з постійного місця проживання, порушення стабільності та звичного стану життя, втрата годувальників, друзів, родичів, позбавлення батьківської турботи негативно впливає на особистість. Найгостріше ця ситуація сприймається дітьми, які психологічно чутливі до травмуючих ситуацій. Складне становище провокує виникнення відчуття дискомфорту, зниження соціальної активності та самооцінки, зростання тривожності, агресивності, появи негативного ставлення до інших. Саме тому проблема соціальної роботи з вимушеними переселенцями та їх сім'ями є не тільки політичною, а й соціальною, і вимагає комплексної соціально-педагогічної роботи з використанням особливих ресурсів для її розв'язання, зокрема, полегшення соціального становища вимушених переселенців та їх сімей.

Проблеми мігрантів, біженців, переселенців складають широке коло теоретичних та практичних проблем, яким присвячено численні дослідження у різних галузях науки. Аналіз поглядів учених на роль соціального працівника та специфіку його професійної діяльності з вимушеними переселенцями дозволяє вирізнити найважливіші напрями цієї роботи, а інтеграція зазначених поглядів сприяє побудові ефективних соціальних технологій допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Теоретичну значущість роботи з переміщеними особами у воєнний та кризовий період розкрили у своїх працях такі вчені, як Акмалова А.А., Капицин В.М., Балакірева О.В., Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В., Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В., Зверева І.Д., Лактіонова Г.М., Ісаєв Д.Н., Капська А.Й., Ольхович О.В., Особова О.П., Панок В. Г., Поліщук І.О., Реан А.А., Шевченко Т.О. [1, 4, 6, 19, 20, 21, 22, 36, 40, 41, 44, 54, 59].

Значна кількість наукових розвідок розкриває окремі аспекти проблеми внутрішньої міграції в кризові періоди. Так, соціальні аспекти цієї проблеми розкриваються в працях А.А. Акмалової, Н.П. Бочкора, Є.В. Дубровської, О.В.Залеської та інших. Дослідженню психологічних факторів внутрішньої міграції присвячені роботи О.О. Блінової, Д.Н. Ісаєва, В.Г. Панка.

Демографічні ситуації, пов'язані з внутрішньою міграцією, досліджували О.В. Залеська, О.В. Заставецька, Б.І. Заставецький. Особливості нормативно-правового забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб вивчали А.П. Бущенко, О.А. Мартиненко, Г.С. Гудвін-Гілл.

Також вагомим чином ефективність вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб вагомим чином залежить від наявності в країні належної нормативно-правової бази, яка в сучасних реаліях військового конфлікту, що триває на сході України, знаходиться у стані постійного формування та вдосконалення.

Проблема внутрішньої міграції має комплексний характер. Надто, наважимося стверджувати, що кожний конкретний випадок активізації внутрішньої міграції в країні має свої специфічні «пускові механізми», супроводжувальні обставини, специфічний характер соціальних проблем, створюваних цим явищем, та специфічні особистісні деформації його суб'єктів. Отже, феномен внутрішньої міграції у певних конкретних обставинах вимагає окремого предметного різногалузевого наукового дослідження.

Відтак, соціальні й соціально-педагогічні проблеми внутрішньої міграції із зони військового конфлікту на сході України сьогодні безумовно мають входити до кола актуальних досліджень зазначених галузей науки. Проте, слід відзначити далеко недостатній стан вивчення соціальних проблем внутрішньої міграції, що зумовлена військовою агресією сусідньої держави на сході України. Цій проблемі присвячені лише окремі наукові праці, які вийшли у світ протягом 2014-2017 р.р. У першу чергу слід назвати дослідження О.В. Балакіревої, Н.П. Бочкора Н.П., Є.В. Дубровської, О.В. Залеської, А.П. Бущенко, О.А. Мартиненка, О.І. Коробки, В.В. Павлюка та В.І. Надгари. Також слід відзначити і майже повну відсутність навчальних та інформаційних джерел для практикуючих соціальних працівників і соціальних педагогів, здобувачів вищої освіти у галузі соціальної роботи, що і спонукало нас до підготовки та видання цього посібника.

РОЗДІЛ I. ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність понять «внутрішньо переміщені особи», «внутрішні мігранти»

Термін «переміщена особа» почав широко використовуватися під час Другої світової війни, в результаті якої близько 10 млн. чоловік було залучено до примусової праці або ж вислано з країн звичного місця проживання за расовими, релігійними або політичними міркуваннями. Сутність поняття значно розширилась в останні півстоліття. Категорію «переміщених осіб» також часто прирівнюють до категорії вимушених мігрантів.

Термін «біженець» широко використовується як синонім до переміщених осіб. Проте, згідно з Конвенцією про статус біженців, до якої у 2002 р. приєдналася Україна, використовувати слово «біженець» до українських громадян є некоректним [24]. Йдеться виключно про переселенців або внутрішньо переміщених осіб, що призводить до плутанини між загальним описом класу тих, хто залишив своє місце проживання, але не покинув межі держави, і підгрупу юридично визначених біженців, які користуються міжнародним правовим захистом [65, С. 13-14].

Внутрішньо переміщених осіб слід відносити до групи внутрішньої міграції, зумовленої некерованими факторами, такими як природні катаклізми, військові сутички та інше.

Перебуваючи де-факто у стані війни, Україна постала перед проблемою вимушених переселенців. Через відсутність подібних прецедентів у минулому нормативно-правова база українського законодавства не містила відповідних положень щодо регулювання вищезазначеного явища.

Серед численних проблем, перед якими наразі постала Україна, явище вимушеної міграції є не лише наслідком військового конфлікту, але й виступає в ролі індикатора готовності українського суспільства до кризових

ситуацій. Необхідність допомоги внутрішньо переміщеним особам продемонструвала слабку систему інституційного механізму реалізації прав і свобод громадян на території нашої держави, а також відсутність ресурсів, потрібних для задоволення потреб даної категорії населення.

Згідно з Керівним принципом УВКБ ООН з питання про переміщення осіб усередині країни, особи, переміщені всередині країни, визначаються як люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання, через або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих, техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни [9].

Міграція населення (лат. *migratio* — переселення) — переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час.

Людей, які вчиняють міграцію, називають мігрантами. Розрізняються зовнішні міграції (міжконтинентальні, міждержавні) і внутрішні (всередині країни — між регіонами, містами, сільською і міською місцевістю тощо). Особи, які переселилися за межі країни, — емігранти, які переселилися в країну — іммігранти. Різниця між кількістю іммігрантів і емігрантів — міграційне сальдо — безпосередньо впливає на кількість населення країни [19, с. 44].

Відповідно до законодавчих актів України внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [17].

Внутрішньо переміщені особи — це особи, змушені раптово тікати зі своїх будинків у результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і знаходяться на території власної країни [10, с. 93].

Фактично, внутрішньо переміщені особи, це особи, які підпадають під визначення вимушені переселенці, але які, покинувши місце свого постійного проживання, залишаються в країні своєї громадянської належності та можуть користуватися її захистом. Специфіка внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що, будучи громадянами держави і залишаючись на її території, вони знаходяться під винятковою юрисдикцією і захистом своєї країни, навіть якщо сама держава і не в силах забезпечити такий захист. Тому надання допомоги таким особам з боку міжнародних органів може кваліфікуватися як втручання у внутрішні справи держави.

Міжнародними органами, що надають допомогу внутрішньо переміщеним особам є:

- Управління Верховного комісара ООН у справах біженців
- Міжнародний комітет Червоного Хреста
- Міжнародна організація з міграції
- Спеціальний представник ООН у справах осіб, переміщених всередині країни [54, с. 127].

1.2. Особливості внутрішньої міграції в Україні в період 2014-2016 років

Значні геополітичні трансформації справляють вплив на всі без винятку аспекти життя суспільства, зокрема й на міграційні процеси. Інтенсивність, характер, спрямованість міграцій населення України кардинально змінилися після розвалу СРСР та здобуття незалежності, завдяки чому країна відкрилася до світу, а її громадяни набули право на свободу пересування. Підписання Угоди про асоціацію та шлях до безвізового режиму між Україною та ЄС спричинили проведення низки

важливих реформ у сфері міграційного менеджменту. Водночас, анексія Криму та конфлікт на Донбасі обумовили масштабні вимушені переміщення населення, глибоку економічну кризу та інтенсифікацію трудової міграції.

Важливим моментом у ході дослідження стало відсутність перекладу українською мовою результатів роботи УВКБ ООН на Сході України. Матеріали подані переважно англійською, а їхній еквівалент рідною мовою можливо знайти лише на неофіційних джерелах, хоч у телевізійних новинах вони використовуються з посиланням саме на УВКБ ООН. В ході постійного інформаційного протистояння, на нашу думку, це є стратегічною помилкою, адже офіційні інтернетсторінки державних органів влади повинні систематично оновлювати інформацію не лише стосовно безпосередньо військових дій, але й наслідків, до яких вони призводять. Вищезазначене демонструє гостру необхідність та актуальність ефективності роботи засобів масової інформації в період військової інтервенції.

Населення – 42,7 млн. на 1 січня 2016 (без урахування анексованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя) [49].

Станом на 5 серпня 2014 р. УВКБ ООН нарахувало 117 000 внутрішньо переміщених осіб (станом на 3 липня – 54 000). За приблизними підрахунками, з них 102 600 зі східних регіонів України та 15 200 – з анексованого Криму. За даними Державної міграційної служби Росії, понад 168 000 осіб попросили Російську Федерацію про притулок у тій чи іншій формі. Для порівняння, кількість осіб, які попросили захисту в країнах ЄС, склала 2 700 осіб [62].

Станом на травень 2015 р. кількість внутрішньо переміщених осіб з території проведення антитерористичної операції становить 1 295 600 осіб – про це заявляє Інформаційний центр моніторингового центру досліджень внутрішньо переміщених осіб (Internal Displacement Monitoring Centre) [64]. Менше ніж за рік кількість вимушених мігрантів зі Сходу зросла в 12,5 раза.

Численні внутрішні переселення в Україні спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, носять вимушений характер. Вимушені

міграції принципово відрізняються від добровільних, спрямованих на покращання матеріального та соціального становища, тим, що, навпаки, спричиняють втрату соціального статусу та руйнування добробуту переселенців. За урядовою інформацією станом на 10 липня 2015 р. з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів України переміщено 89895 осіб, у тому числі з Донецької, Луганської областей 877445 осіб, з Автономної Республіки Крим і міста Севастополь - 20650 осіб, серед яких 153471 дитина та 433866 інвалідів та осіб похилого віку [30].

Наразі найбільше ВПО розміщено в Луганській (196676), Харківській (179433), Донецькій (108925), Дніпропетровській (84174), Запорізькій (64069), Київській (42260) областях та у м. Київ (39047). Найменша кількість розселених у Тернопільській (2601), Чернівецькій (2640), Івано-Франківській (3469), Рівненській (3505), Закарпатській (3865) та Волинській (4027) областях.

Більшість ВПО перебувають у найближчих до місць попереднього проживання регіонах, що свідчить про намір повернутися до покинутих домівок. Надмірна концентрація переселенців лягає важким тягарем на інфраструктуру, ринок праці та житла регіонів переселення. Водночас, за даними соціологів частина ВПО орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України. Зокрема, серед осіб, переміщених у західні рнегіони, таких 45 % [42].

Тяжіння до переселення є тим виразнішим, чим на довше затягується конфлікт та більш руйнівними є його наслідки. Тому дослідники наполягають на обов'язковому врахуванні того, що події на Донбасі будуть вагомим чинником перерозподілу населення територією України не лише в короткотерміновій, а й в середньостроковій перспективі [30].

У міжрегіональних міграціях основним реципієнтом стало м. Київ та Київська область. У 2000-х рр. приріст населення столиці за рахунок інших регіонів сягав 20 тис. на рік. В умовах сучасної кризи міграційний приріст

зменшився (14,4 тис. в 2014 р., близько 12 тис. в 2015 р.), проте залишився найбільшим в Україні. Ці дані, однак, стосуються лише переселень, що фіксуються офіційно, і не включають тимчасові переміщення, у т.ч. вимушені [11].

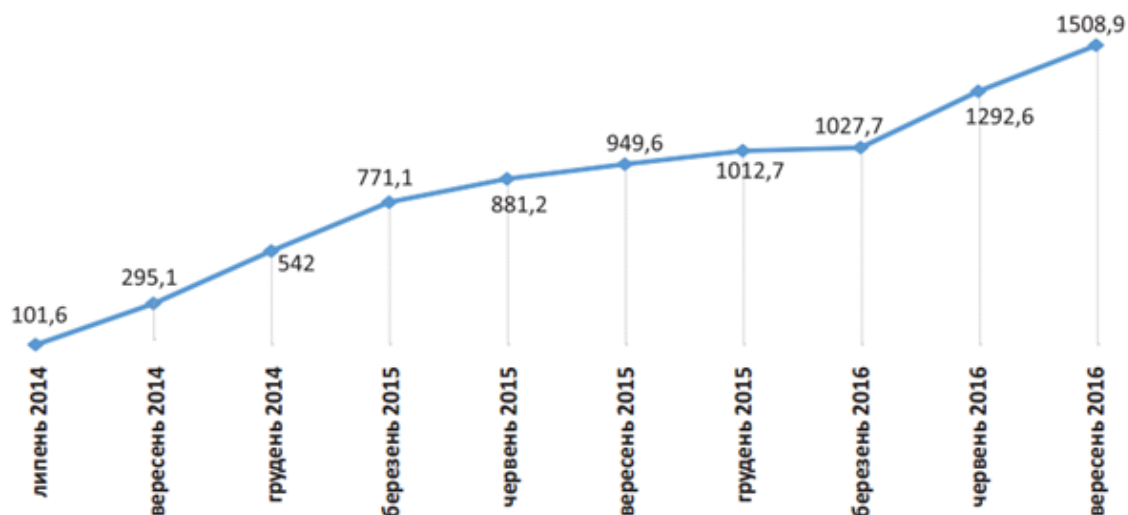
Крім того численною є участь населення у внутрішніх трудових міграціях, не пов'язаних із щоденним чи щотижневим поверненням до місця постійного проживання. Вони здійснюються для виконання сезонної, вахтової, а то й більш тривалої роботи в столиці та найбільших індустріальних центрах.

За найновішими даними, отриманими в ході дослідження, проведеного МОМ у 2014- 2015 р., чисельність внутрішніх трудових мігрантів в Україні перевищує 1,6 млн. і сягає 9% економічно активного населення. Причому найближчим часом внутрішня трудова міграція може зрости приблизно на 50% [28].

Як свідчать інші соціологічні дослідження, для 55% респондентів з числа внутрішніх трудових мігрантів їхнє робоче місце є постійним, для переважної більшості – єдиним. Разом із тим, лише 20% опитаних внутрішніх трудових мігрантів працюють офіційно, за трудовою угодою, інші – за усною домовленістю, або вважають себе самозайнятими [2].

Починаючи з 2014 р. численні внутрішні переселення в Україні, спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, носять вимушений характер. За інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), станом на 20 липня 2016 р. з непідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено 1 млн. 29 тис. 571 особа, у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн. 7 тис. 112 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 459 осіб, серед яких 170 тис. 581 дитина та 495 тис. 93 особи з інвалідністю та похилого віку [29].

Оперативна інформація про переселення з Криму та непідконтрольних Уряду України територій Донбасу до інших регіонів, тис. осіб, 2014-2016 рр.



Джерело: Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території

Водночас за даними Міністерства соціальної політики України, яке здійснює реєстрацію ВПО, що є передумовою отримання соціальної підтримки, чисельність вимушених мігрантів більша і становила на липень 2016 р. 1 774 627 осіб з Донбасу і Криму [31].

1.3. Аналіз соціальних проблем масової внутрішньої міграції із зони військового конфлікту на сході України

У найкових джерелах прийнято вирізняти три групи (або кола) соціальних проблем, обумовлених негативними соціальними явищами у суспільстві [18,с.29].. Теоретичний аналіз соціальних проблем масової внутрішньої міграції в Україні у період 2014-2017 р.р. дозволив нам виділити відповідно до прийнятої класифікації такі:

1. Проблеми суб'єктів внутрішньої міграції.

Деадаптація і десоціалізація. Якщо дитина чи дорослий не засвоює позитивний досвід, не може адаптуватися до зразків поведінки й вимог

суспільства, то процес соціалізації порушується, а поведження стає соціально дезадаптованим. Так, дослідження свідчать, що частина внутрішніх мігрантів стає соціальними аутсайдерами. [53, с. 29].

Втрата самоконтролю, саморуйнація. Зниження самоконтролю або повна його відсутність спостерігається при несвідомому вчиненні злочину ніби з відчуттям роздвоєння, ніби його скоює інша особа, що особливо простежується в поєднанні з іншими видами девіантної поведінки, такими, як наркоманія та алкоголізм. Таке поєднання, в свою чергу, є поведінкою, спрямованою на пригнічення, затамування інстинктів самозбереження і очевидною *саморуйнацією* особистості у біологічному, духовно-ціннісному і соціальному аспектах.

Адміністративна і кримінальна відповідальність. Згідно Кримінального кодексу України і Адміністративного Кодексу, передбачено кримінальну та адміністративну відповідальність [23].

Проблеми здоров'я. Значна кількість внутрішніх мігрантів вживають алкоголь, інші психотропні речовини з метою корекції свого психічного стану, що породжує фізичну та психічну залежність та спричиняє ряд соматичних і психічних захворювань [38, с.30].

Проблеми, з якими стикаються вимушені внутрішні мігранти можна умовно поділити на такі групи:

Соціально-економічні. Це умови проживання (найчастіше ці умови вкрай незадовільні), сімейне становище (багато хто з біженців не працює, пиячить, багато неповних сімей), невлаштованість на навчання, роботу, проблеми одержання житла, прописки.

Правові проблеми. На даному етапі розвитку суспільства молодь є однією з найбільш незахищених верств населення. Особливо це стосується осіб, які мігрували. Фактично відсутня правова регламентація їхнього життя.

Психологічні проблеми:

- нестабільність особистості (несформованість світогляду);
- розірваність соціальних зв'язків внаслідок зміни місця проживання;

--психічні розлади [61, с.35].

2. Проблеми сімей суб'єктів внутрішньої міграції.

Конфлікти. В соціальному плані міграція впливає на міцність сімейно- подружніх стосунків і породжує конфлікти у сім'ях, бійки, насилля, побутові вбивства та інше. Створюються певні проблеми у взаємовідносинах із соціальним оточенням та близькими родичами у вигляді втрати поваги та дискримінації.

Руйнація сімейних стосунків. Зміна місця проживання, ситуації, коли частина сім'ї мігрує до інших регіонів України, а окремі члени її залишаються на тимчасово окупованих територіях в силу ряду побутових або й навіть політичних причин, впливають на міцність взаємостосунків сім'ї, приносять великі проблеми в її існування взагалі як сім'ї, порушують соціальний та психологічний зв'язок між членами сім'ї та призводять до руйнації сімейних стосунків. Діти при цьому виховуються в неповній та конфліктній сім'ї.

Матеріальні проблеми. Значні матеріальні втрати внаслідок вимушеного переселення, втрата попереднього місця роботи та проблеми з працевлаштуванням по місцю поселення призводить до значного погіршення матеріального стану сім'ї, навіть до нездатності її членів забезпечити свої мінімальні життєві потреби. В окремих випадках мігрантами заради матеріального достатку вдаються до протиправних дій, часом, до вчинення злочинів проти членів власної родини. [8, с.41].

3. Проблеми держави й суспільства, зумовлені внутрішньою міграцією в Україні в період 2014-2017 р.р.

Порушення суспільного порядку. Як зазначалося вище, складні обставини життя, в які потрапляють вимушені переселенці, стимулюють окремих з них на протиправні дії, які здебільшого спрямовані на протест, порушення усталених порядків і норм, почасти мають економічний характер [37, с.15].

Вплив на зниження рівня суспільної моралі. Протиправна поведінка мігрантів, яка є одним із наслідків складних обставин життя, в які вони потрапили, негативно впливає на рівень суспільної моральності в цілому, моральних засад, що регулюють відносини. [46, с. 31].

Виключення з суспільно-корисної праці. У соціальному аспекті внутрішні мігранти із зони АТО є достатньо дезадаптованою частиною населення, їх заняття є паразитичною формою існування, що виражається, насамперед, в ухиленні (або повному виключенні) від суспільно корисної праці, тобто формою, яка створює свого роду альтернативний спосіб життя, який не передбачає в якості основної норми трудовий процес. Великі численні групи людей виключені з трудового процесу, не сплачують податки і не беруть участі у створенні матеріальних благ суспільства.

Фінансові витрати держави і суспільства в зв'язку із значними видатками із державного бюджету на допомогу внутрішньо переміщеним особам як соціально вразливій категорії громадян України. Так, 1 087 167 сімей звернулись за призначенням грошової допомоги, 997 513 з них таку допомогу призначено. Протягом 2016 року отримувачам допомоги профінансовано 2 934 630 тис. Гривень, що є досить відчутним для державного бюджету України.

Відволікання трудових ресурсів на вирішення проблем вимушених мігрантів із зони АТО, а це — лікарі, працівники правоохоронних органів, соціальні працівники, педагоги, психологи і багато-багато інших спеціалістів, праця яких є суспільно важливою для інших соціально незахищених верств населення.

Погіршення демографічної ситуації в країні. Головний чинник загрози стає низький рівент матеріального забезпечення, невлаштованість, відсутність житла і роботи, що зумовлює різке зниження народжуваності дітей у цієї категорії громадян [34, с.95].

Слід вирізнити й суто специфічні проблеми, з якими стикнулися внутрішньо переміщені особи із зони бойових дій на сході України.

Вивчення звернень ВПО до громадських приймалень правозахисних організацій дозволяє констатувати, що під час активних бойових дій головними проблемами для переселенців виступали:

1. Евакуація з зони конфлікту. Не вистачало транспорту, у тому числі спеціалізованого. Автобуси потрапляли під обстріли терористів, деякі автобуси не випускали з територій, підконтрольних сепаратистам.

2. Брак місць для транзитного тимчасового поселення.

3. Психологічні травми. ВПО часто прибували у стані стресу через обстріли, зруйнування житла, загрози життю та здоров'ю, загибель близьких.

4. Отримання довідки ВПО, відновлення пенсій та соціальних виплат, а також оформлення грошової допомоги від держави. Черги, щоб стати на облік, в східних регіонах України розтягувалися на кілька місяців. Люди залишалися без коштів і могли розраховувати тільки на благодійну та гуманітарну допомогу.

5. Медицина. Доступ ВПО до безоплатних медичних послуг часто не виправдано пов'язаний із взяттям на облік і реєстрацією місця проживання.

Існує також проблема неврахування ВПО при розподіленні державою життєво необхідних медичних препаратів для хворих, які їх потребують (наприклад, гемодіалізу).

Невирішеними проблемами, які залишилися і ще й досі є актуальними:

1. Дискримінація ВПО внаслідок недоліків законодавчих та підзаконних актів та адміністративної практики.

2. Житло для переселенців.

3. Працевлаштування [7, с. 67].

За даними Моніторингу надання медичної допомоги та витрачання бюджетних коштів на ВПО проведеного харківським інститутом соціальних досліджень разом із Чугуївською правозахисною групою за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» визначено, що серед головних проблем,

які хвилюють переселенців більш за все, можна визначити пошук житла (66% від усіх відповідей), потребу у харчуванні (43 %), труднощі у працевлаштуванні (41 %), відсутність грошей на повернення додому (26 %), потребу у теплих речах (25 %) [32].

За результатами дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них», яке проводилося у січні 2015 р. МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я», першочерговими потребами цієї категорії осіб є:

- фінансові (потреба у працевлаштуванні) – 69,5%;
- гуманітарні (їжа та одяг) – 65,7%;
- житлові – 62,8%;
- отримання медичної допомоги – 49,8%;
- соціальні – 13,5%;
- психологічні – 11%;
- отримання юридичної допомоги – 11%;
- культурні – 7,3%;
- політичні – 6,2%.

Відповіді вимушених переселенців щодо їхніх потреб, які задовольняються на низькому або недостатньому рівні, розподілилися таким чином:

- фінансова (працевлаштування) – 45%;
- житлова – 41,2%;
- гуманітарна (їжа, одяг) – 34,5%;
- медична – 28,3%;
- соціальна (участь у житті громади, толерантне ставлення з боку громадян, рівний доступ до благ і можливостей у соціумі) – 17%;
- політична (участь у політичному житті держави, прийнятті рішень, законотворчій діяльності) – 14,2%;
- юридична (захист прав, представництво інтересів у суді, юридичні консультації) – 13,4%;

– психологічна та культурна – по 9,7%.

У ситуації невизначеності навіть стосовно найближчих перспектив, для внутрішньо переміщених осіб найбільш актуальною проблемою стає пошук своєрідного оптимуму між адаптаційною стратегією виживання та установкою індивідуума на активні дії з метою повноцінної участі в трудовій діяльності. Саме праця слугує не лише джерелом матеріальних статків, необхідних для підтримки життєдіяльності, але й засобом задоволення соціальної потреби в самовираженні. Однак напруга на місцевих ринках праці через істотне збільшення пропозиції робочої сили за рахунок вимушених переселенців не дає можливостей задоволення цієї потреби [33, с. 137].

РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНІМИ МІГРАНТАМИ

2.1. Теоретичний аналіз підходів до соціальної роботи з вимушеними мігрантами із зони військового конфлікту

А.А. Акмалова, В.М. Капіцин у соціальній роботі з мігрантами загалом та в роботі з вимушеними переселенцями зокрема виокремлюють три сфери життя людини, через які відбувається адаптація, пристосування переселенців [1, с.24]:

1. *Природно-антропологічна сфера*, для якої постає механізм територіальної реабілітації та соціальної адаптації на новому місці. Оскільки дана сфера пов'язана з домівкою, природою, системою побутового обслуговування, переселенцю необхідна допомога в створенні нової ідентичності на новому місці.

2. *Агентно-професійна сфера* покликана забезпечити професійну адаптацію завдяки отриманню місця роботи, конкурентоспроможних якостей, їх репрезентації на ринку праці, збереженню трудової практики за фахом. У цьому випадку соціальний працівник активно співпрацює зі службами зайнятості, які займаються працевлаштуванням переселенців.

3. *Духовно-культурна сфера* допомагає підтримувати духовні цінності й духовну гідність. Тому найголовнішим завданням для соціальних працівників є допомога у відновленні та задоволенні духовних, соціокультурних потреб переселенців.

У своїй взаємодії ці три сфери сприяють зміцненню та активізації адаптаційного потенціалу особистості, запобіганню негативних впливів на неї, забезпечують охорону та захист прав [1, с. 36, 38].

Відповідно до такого підходу сьогодні органами соціального захисту населення ведеться різнобічна робота щодо адаптації вимушених переселенців із зони АТО до нового місця. Соціальні працівники допомагають кожній людині, що звернулася, у вирішенні її особистих

соціальних, економічних, правових й інших проблем, сприяють у встановленні чи відновленні необхідних їй соціальних відносин.

У соціальній роботі з вимушеними мігрантами можна умовно виділити такі два види:

1. Практична соціальна робота (робота з конкретною людиною чи групою людей, що потребують соціальної допомоги).
2. Організаційна робота (організація роботи соціальної служби, розробка конкретних програм діяльності тощо).

Практична соціальна робота проводиться за власне соціальним, соціально-психологічним, соціально-педагогічним, соціально-правовим, медико-соціальним, фінансовим, соціально-економічним, матеріальним, соціально-інформаційним та соціально-трудоваим напрямками [36, с. 12].

В.Г. Панок виділяє наступні напрями роботи з вимушеними переселенцями:

1. Соціальний напрямок (робота здійснюється в контактi з різними відомствами, в тому числі з Пенсійним фондом) містить у собі:
 - проведення соціальних консультацій;
 - проведення заходів щодо соціальної реабілітації в стаціонарних і нестаціонарних умовах;
 - соціальна діагностика;
 - допомога мігрантам в одержанні пенсій і допомог;
 - сприяння організації груп самопомоги і взаємодопомоги;
 - виявлення осіб з девіантною поведінкою з числа мігрантів і асоціальних родин;
 - профілактика бездомності (включаючи сприяння в одержанні гуртожитку, тимчасового житла чи придбанні власного житла);
 - профілактика дитячої безпритульності (включаючи влаштування дітей у дитячі будинки і будинки-інтернати);
 - сприяння поверненню майна мігрантів і одержанню ними компенсацій;

– взаємодія з різними державними установами і громадськими організаціями з питань допомоги мігрантам.

2. Соціально-інформаційний напрям (робота здійснюється в контактi з Держкомстатом та засобами масової інформації):

– інформування мігрантів про діяльність соціальних служб;
– збір інформації про вимушених мігрантів (у тому числі і від самих мігрантів) і її систематизація з метою організації оптимальної соціальної роботи з даною категорією населення.

3. Соціально-психологічний напрям (робота здійснюється в контактi з органами освіти й охорони здоров'я):

– психологічне консультування;
– психологічна корекція і допомога в соціальній адаптації;
– психологічна допомога в гострих кризових ситуаціях і умовах після травматичного стресу;

– психопрофілактика стресу;
– проведення психологічних тренінгів;
– навчання аутотренінгам і психологічній саморегуляції;
– психологічна діагностика розвитку дітей і підлітків з родин переселенців.

4. Соціально-педагогічний напрям (робота здійснюється в контактi з органами освіти, охорони здоров'я і правопорядку):

- проведення консультацій з питань родини і виховання дітей;
- соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками;
- спеціалізована (корекційна) соціально-педагогічна допомога дітям підліткам, що потребують її;
- соціально-педагогічна допомога дітям і підліткам, що мають проблеми в навчанні;
- контроль за одержанням освіти дітьми і підлітками з родин вимушених мігрантів;

- професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти підлітками і молоддю.
5. Соціально-правовий напрям (робота здійснюється в контактi із судовими і правоохоронними органами):
- захист прав внутрішніх мігрантів;
 - надання мігрантам інформації про їхні права й обов'язки;
 - соціально-правове консультування.
6. Медико-соціальний напрям (робота здійснюється в контактi зі службами охорони здоров'я):
- медико-соціальне консультування;
 - надання долікарняної медичної допомоги;
 - сприяння в проведенні диспансеризації;
 - виявлення хронічно хворих і непрацездатних і організація для них спеціалізованих медико-соціальних консультацій;
 - соціально-психіатрична діагностика і допомога;
 - надання сприяння в придбанні ліків і інших медичних засобів;
 - за необхідності виділення фінансової допомоги на лікування;
 - направлення у спеціалізовані медичні установи.
7. Фінансовий напрям - надання стартової допомоги (надання позичок):
- надання фінансової допомоги на основі принципу індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації.
8. Соціально-економічний напрям:
- консультування з соціально-економічних питань;
 - надання допомоги в досягненні економічної самостійності;
 - сприяння підвищенню рівня доходів мігранта.
9. Матеріальний напрям (робота здійснюється в контактi з громадськими організаціями):
- надання продуктової допомоги продуктами харчування;
 - надання речової допомоги;
 - надання іншої натуральної допомоги (ліки, будматеріали тощо).

10. Соціально-трудоий напрям (робота здійснюється в контактї із службами зайнятості населення):

- сприяння в одержанні основної і додаткової роботи;
- сприяння у відкритті власної справи;
- консультування з питань праці, зайнятості і профорієнтації;
- допомога в професійній підготовці і перепідготовці [41, с. 276].

Перелік напрямів як і їхнє їхнє змістове наповнення сьогодні є далеко недосконалими та потребують ретельного аналізу й розвитку. Так, якщо соціальна робота у фінансовому напрямі досить обмежена, то за рахунок удосконалення організаційних і технологічних елементів можливе значне поліпшення соціальної роботи в інших напрямках.

Проблематика дослідження вимагає більш ретельного аналізу соціально-педагогічного напрямку роботи з переселенцями із зони АТО. Так, І.Д. Зверева та ряд інших дослідників у соціально-педагогічній роботі з переселенцями виокремлюють дві групи проблем, які потребують негайного вирішення:

- *об'єктивні*, пов'язані із забезпеченням правової нормативної бази– фінансування, матеріального постачання, забезпеченням життєдіяльності переселенців, а також підготовкою штату соціальних працівників;
- *суб'єктивні* – підтримка правової гідності людини, допомога у «відновленні» функцій в новому мікросоціумі для її успішної самореалізації, забезпеченні умов для формування у особистості соціальних якостей, а також соціально-психологічна підтримка.

Важливим є розвиток у вимушених переселенців здатності самостійного вирішення проблем та подолання труднощів [20, с. 186].

А.Й. Капська виокремлює такі функції соціального працівника, успішна реалізація яких, на нашу думку, сприятиме налагодженню ефективної соціально-педагогічної роботи з вимушеними переселенцями:

- соціально-побутова – сприяння у наданні необхідної допомоги у поліпшенні житлових умов або забезпеченні житлом, організації нормального побуту;
- соціально-медична – організація роботи по проведенню профілактики– захворювань, співпраця з закладами охорони здоров'я у наданні медичної допомоги;
- соціально-педагогічна – створення сприятливих умов для соціальної– адаптації, всебічного розвитку особистості, виявлення та задоволення соціокультурних потреб та інтересів у різних видах діяльності;
- соціально-психологічна – проведення консультацій, здійснення– корекції міжособистісних відносин людей у різних соціальних інститутах, надання допомоги у соціальній реабілітації [22, с. 35].

Оскільки проблема переселенців зі сходу України має комплексний характер, що пов'язано з наявністю у ній як об'єктивного, так і суб'єктивного чинника, то й соціальна-педагогічна допомога, соціальна робота з цією категорією населення має носити інтегративний характер, включати всю сукупність необхідних заходів, та забезпечувати ефективне виконання основних функцій у їхньому гармонійному поєднанні.

Визначальна роль у цій справі належить соціальному педагогу, працівнику соціальних служб, які виступають посередниками між адміністративно-правовою системою соціального захисту і переселенцями та їхніми сім'ями. Саме ці фахівці покликані забезпечити доступність для клієнтів комплексу послуг, які надають наявні в регіоні соціальні служби.

Робота соціального педагога спрямована на допомогу переселенцям у набутті навичок адекватного поведіння в новому соціальному середовищі, частиною якого є найближче оточення – сім'я, трудовий колектив, сусіди, а також надання ефективних гуманітарних послуг з метою поліпшення якості життя переселенців.

На державному рівні організовано систему допомоги цій категорії населення. Але, як свідчить практика та інформація зі ЗМІ, українська держава виявилася неготовою до вирішення подібної проблеми, оскільки активізувалась вона несподівано, та й досвіду подолання й налагодження кризової ситуації такого рівня наша країна не мала. Аналізуючи ситуацію, що склалася, у якості позитиву відзначимо активну участь у наданні допомоги Україні що цілого ряду міжнародних організацій, серед яких представництво ООН, ПРООН, співробітники різних програм Міжнародного комітету Червоного Хреста, USAID тощо. Світова громадськість не залишає нашу країну та окремих її громадян, зокрема переселенців зі сходу, наодинці з важкими життєвими проблемами, надаючи фінансову допомогу для підтримки жителів Донецької та Луганської областей. Ряд міжнародних урядових і неурядових організацій й фондів готові розпочати надання конкретної адресної допомоги. Окрім того, переселенців підтримують й численні волонтерські організації [26, с. 5; 40, с. 5].

Міністерство соціальної політики призначило щомісячну адресну допомогу переміщеним особам та родинам у розмірах 884 гривні для непрацевдатних громадян (пенсіонери, батьки, які доглядають за дітьми, інваліди), 442 гривні для працевдатних громадян. Ці кошти передбачені для оплати орендованого житла та житлово-комунальних послуг .

Стосовно працевлаштування, 42% роботодавців доводилось брати на роботу вимушених переселенців, третина компаній готова забезпечити працевлаштуванням, якщо буде така необхідність, і лише чверть роботодавців поки до цього не готові .

Особливої допомоги потребують люди похилого віку та інваліди I та II груп, які за станом здоров'я мають потребу в догляді, побутовому обслуговуванні, медичній допомозі. Таких людей в спеціальних медичних закладах забезпечують одягом та речами першої необхідності [44, с. 5].

В окремих регіонах України здійснюється соціальна робота з цією категорією населення. Так, у місті Кривий Ріг створено Центр допомоги

переселенцям з Луганської та Донецької областей, який успішно функціонує з 5 червня 2014 року. За інформацією начальника штабу С.І. Жупінаса, на 27 січня 2015 у Кривому Розі зареєстровано 10261 вимушених переселенців із Луганської, Донецької областей та анексованого Криму, з них 5300 сімей. Із цієї кількості зареєстрованих працездатних осіб нараховується більше 3000 громадян, пенсіонерів – більше 2000, дітей віком до 16 років – більше 3000, інвалідів – більше 300.

З метою надання допомоги та вирішення соціальних проблем всі сім'ї внутрішньо переміщених осіб підлягають соціальному інспектуванню, в процесі якого вивчаються їхні потреби, а у разі необхідності сім'ї беруться під соціальний супровід. Для вирішення проблемних питань переселенців залучаються всі суб'єкти соціальної роботи, благодійні та громадські організації.

За необхідності переселенцям надається гуманітарна допомога у вигляді продуктових наборів, одягу та взуття, забезпечують засобами гігієни, постільною білизною, ковдрами, подушками, кухонним посудом. Окрім того, для забезпечення невідкладної допомоги функціонує медичний пункт, працівники якого у разі необхідності надають медичну допомогу, наявний телефон гарячої лінії. У Центрі допомоги знаходиться також психологічний пункт. Надається також медична допомога, загальна кількість людей, які її отримали, складає близько 3000 осіб, більше 500 громадян госпіталізовано, 67 жінок народили дітей. Міська влада забезпечує переселенців житлом. Центр допомоги переселенцям з Луганської та Донецької областей, за словами С.І. Жупінаса, активно співпрацює з волонтерськими організаціями, які організовують гуманітарну допомогу: громадська організація Фонд «Українська перспектива», Жіноча сотня самооборони, представники Червоного Хреста тощо. Окрім того, до роботи залучені міграційна служба, центр зайнятості, служба з надзвичайних ситуацій [55].

2.2. Рівні вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб із окупованих територій України

Окупація Криму та Севастополя, бойові дії в районах Луганської та Донецької областей стали серйозним випробуванням для України та її громадян. Ці загрозливі події, серед іншого, спричинили небувалу для нашої країни вимушену внутрішню міграцію. Сотні тисяч людей змінили місце проживання та праці. Відповідно у національному законодавстві з'явилося поняття внутрішньо переміщених осіб, почала формуватися відповідна правова база щодо їхніх прав, обо'язків та пільг.

Прагнучи захистити інтереси тих, хто вимушений був покинути власну домівку, ми виділи такі рівні, на яких відбувається допомога внутрішньо переміщеним особам, а саме: державний рівень, адміністративний рівень, волонтерська допомога, соціально-педагогічна допомога та міжнародні організації як інститути, що сприяють адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Роль держави. Держава є найбільшим інститутом адаптації та інтеграції, влада має велику кількість важелів впливу на ситуацію, інструментів за допомогою яких здійснюється політика по відношенню до внутрішньо переміщених осіб, але вона не використана в повному обсязі. Держава повністю відповідальна за створення умов за яких права вимушених переселенців будуть захищені нарівні з правами всіх громадян з урахуванням особливих потреб, що виникли в результаті раптового переїзду. Роль та направленість державної соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам сьогодні є одним із пріоритетних напрямків державної соціальної політики. Державна соціальна підтримка переміщених осіб має здійснюватися для адаптації громадян у нових умовах існування, щоб кожен громадянин у період проведення АТО розумів, що соціальні гарантії держави діють не залежно від того, де він буде знаходитися. Суспільство має зрозуміти, що держава підтримує, а не забезпечує повністю, і кожен також має працювати на користь держави [25, с. 138].

Громадськість, науковці та практичні працівники наголошують, що основним завданням державної політики захисту прав та надання допомоги ВПО має стати проведення на державному рівні інвентаризації всіх можливих джерел та видів інформації щодо них, а також ефективне використання цієї інформації, правильне визначення потреб та можливостей переселенців.

Найбільш істотним кроком від держави було запровадження комплексної державної програми підтримки та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки.

Вона передбачає об'єднання зусиль органів державної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, громадських та міжнародних організацій, закладів соціальної інфраструктури всіх форм власності стосовно захисту прав і вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та формування механізмів компенсації внутрішньо переміщеним особам завданих морально-фінансових збитків внаслідок бойових дій та тимчасової окупації частки території України. Програма спрямована на забезпечення реалізації Конституції України, Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та інших національних і міжнародних нормативно-правових актів, які стосуються захисту прав і свобод людини. Отже, відповідно до положень, метою Програми є:

- розв'язання основних проблем внутрішньо переміщених осіб та зниження рівня соціальної напруженості серед них в суспільстві;
- сприяння інтеграції та соціальній адаптації таких осіб за новим місцем проживання;
- допомога в забезпеченні належних умов для життєдіяльності, прав та реалізації потенціалу;
- забезпечення соціальної, медичної, психологічної та матеріальної підтримки ВПО;
- створення передумов для компенсації завданої їм майнової (матеріальної) та моральної шкоди;

– створення сприятливих умов для добровільного повернення на місце попереднього проживання (за умови повного фактичного припинення бойових дій на територіях, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження).

Досягнення мети передбачається через виконання плану заходів, що є невід'ємною частиною документу, а індикаторами успішного виконання завдання вважаються показники витрат, показники продукту, показники ефективності та показники якості.

Програма охоплює досить широке коло напрямів діяльності: від соціальної, культурної, освітньої підтримки ВПО до евакуації осіб з зони проведення АТО та співпраці з міжнародними донорами в інтересах переселенців. Основні переваги Програми:

- достатньо уваги приділено темам постійного, тимчасового житла, соціальному захисту осіб з обмеженими можливостями, працевлаштування та самозайнятості;
- гарантується розроблення механізму оплати вартості комунальних послуг за тарифами для побутових споживачів у разі тимчасового розміщення ВПО у комунальних закладах;
- початок роботи на державному рівні щодо подолання стигмиції переселенців та налагодження діалогу між переміщеними особами та приймаючою стороною;
- із завдань визначено забезпечення евакуації та надання допомоги для захисту життя особам, що переміщуються ;
- закріплено надання безоплатної правової допомоги ВПО відповідно до норм ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»; задекларовано забезпечення надання медичної та психологічної допомоги прописані заходи, спрямовані на більш ґрунтовну роботу з міжнародними донорами;

- прописані заходи, спрямовані відновлення житлових об'єктів та об'єктів соціальної інфраструктури на постраждалих від бойових дій територіях ;
- заплановано формування та ведення реєстру заборгованості з виплати заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат .

Найважливішою перевагою цього комплексу є поява одного з перших комплексних нормативних документів у сфері забезпечення прав і свобод ВПО. З метою посилення соціального захисту осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та місць проведення антитерористичної операції, було підписано та прийнято надзвичайно важливі закони та постанови щодо визначення внутрішньо переміщених осіб, надання щомісячної адресної допомоги переселенцям та про їх облік:

- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 за № 1706-VII;
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10. 2014 р. № 509 «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг»;
- Постанова Кабміну від 5 листопада 2014 за №637 «Про здійснення соціальних виплат особам, які переміщаються з тимчасово окупованої території України і районів проведення антитерористичної операції»;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких

органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження».

– Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року» від 22 серпня 2012р. та відповідні регіональні плани, затверджені на виконання положень розпорядження обласними державними адміністраціями, містять перелік суб'єктів, які відповідальні за реалізацію державної політики з інтеграції біженців, та програмні завдання, які повинні бути виконані [51].

Відповідно до зазначеного у переліку останнім розпорядження Кабміну, в Україні реалізацією державної політики у сфері інтеграції біженців займаються Державна міграційна служба, Міністерство освіти і науки, Міністерство зовнішніх справ, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство внутрішніх справ, Пенсійний фонд, Міністерство культури, Міністерство соціальної політики.

Адміністративний рівень. Місцеві держадміністрації в межах своїх повноважень забезпечують, зокрема (ч. 8ст. 11 Закону про переселенців):

- прийом громадян та надання їм безоплатної первинної правової допомоги з питання взяття на облік внутрішньо переміщених осіб;
- надання інформації переселенцям про можливі місця і умови для їх тимчасового проживання/перебування з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, волонтерських, благодійних організацій, інших юридичних та фізичних осіб, про стан інфраструктури, довкілля у таких місцях;
 - надання у разі необхідності ВПО медико-психологічної допомоги;
 - безоплатне харчування ВПО відповідно до законодавства на період до отримання такими особами статусу безробітних або їх працевлаштування, але не більше одного місяця тощо.

У свою чергу, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень, серед іншого (ч. 9 ст. 11 Закону про переселенців), надають у

тимчасове безоплатне користування внутрішньо переміщеним особам з комунальної власності житлові приміщення, придатні для проживання (за умови оплати особою відповідно до законодавства вартості комунальних послуг).

А також:

- забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців із моменту взяття на облік ВПО. При цьому для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку указаний строк може бути продовжено;

- забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;

- надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;

- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;

- отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

- проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування;

- безкоштовний проїзд для повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення [16].

Волонтерська діяльність у вирішенні соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб. Важко переоцінити внесок волонтерських організацій, які практично першими у 2014 році розпочали опікуватися внутрішньо переміщеними зі сходу України особами. За результатами дослідження «ВПО та приймаюча громада» 40% отримували підтримку від

волонтерів. 76% місцевих жителів знають про діяльність волонтерів щодо допомоги ВПО. Їхню роботу називають ефективною 55%. Більша частина (43%) вважає, що вони не повинні замінювати допомогу від держави.

Основними напрямками допомоги від волонтерів стали:

- допомога продовольчими та споживчими товарами, отримали допомогу 87% респондентів;
- інформація та поради –35%;
- надання житла –23%;
- психологічна реабілітація –20%;
- пошук/надання роботи –16%.

У Харківській області найчастіше згадують допомогу від волонтерських організацій «Станція Харків», Центр «Під Арочкой», «Самаритяни», «АК центр»

У Дніпропетровській – «Допомога Дніпро», «Допомога Донбас».

У Запорізькій області згадують ГЦП, а також до волонтерських організацій відносять Червоний Хрест, Свідки Ієгови/Церков Христа.

Натомість, на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей значна кількість мігрантів не пам'ятає назву волонтерських організацій, що надавали допомогу.

Серед найчастіше згадуваних у Донецькій області такі, як «СОС Краматорськ», «Країна Вільних Людей», «СОС Слав'янськ».

У Луганській області згадують «Фонд Романовського», «7-а Лінія» та «Фонд Ахметова» [14].

Деякі з них отримали фінансову підтримку міжнародних донорів або стали виконавчими партнерами міжнародних організацій. Серед них можна відзначити такі організації, як «Карітас-Україна», «Спільнота волонтерів «Відновлення Схід», «Восток SOS», «Крим SOS», «Донбасс SOS», НУО «Станція Харків», координаційний центр ВПО «Допомога Дніпра», «Кримська діаспора», «Дім друзів», «Схід-Київ-Допомога», Рада громадських ініціатив, ChirikiliRomaniWomen'sFund, Громадська ініціатива,

ГО Переселенець, Благодійний Фонд «Ксена», Волонтерський рух Буковини, Київ-SOS, Госпіталь Майдана, Центр зайнятості вільних людей, Рада громадських ініціатив, які сконцентрували свої зусилля на гуманітарній допомозі та інтеграції ВПО. Ці організації в різній мірі включені в надання консультативних послуг внутрішньо переміщеним особам, розподіл гуманітарної допомоги, вироблення державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб [13].

Аналіз практики підтримки переселенців продемонстрував, що волонтерським організаціям бракувало системного підходу та кваліфікованих фахівців. Залучення ж міжнародних донорських організацій, хоча воно й є виключно важливим для розв'язання матеріальних проблем внутрішніх мігрантів, не може замінити налагодження адекватної національної відповіді на кризу, зумовлену воєнно-політичним конфліктом.

Соціально-педагогічна допомога. Поява вимушених переселенців – виклик для України та її соціальної політики, системи соціальних служб та соціальних працівників, адже чинна в країні система соціальної підтримки не передбачала роботи з такою групою клієнтів, а фахівці не були підготовлені для неї, не володіли належним методологічним і правовим інструментарієм для роботи. За визначенням зарубіжних науковців (зокрема, К. Лай та Б. Толіашвілі), переміщення порушує соціальну екологію людини, зумовлює депривацію, соціальне виключення, посилює ризики насильства та виникнення психологічної «пастки бідності» (пастки утриманства), і тому зумовлює потребу в допомозі з боку соціальних працівників. Вивчення проблем і потреб, програм для цієї вразливої групи не є новою практикою в світі. Тому Україні при плануванні своїх соціальних програм доцільно скористатися міжнародним досвідом.

Актуальним видається осмислення перших кроків української практики соціальної, правової і психологічної підтримки вимушених внутрішніх мігрантів, надання їм послуг кризового втручання й первинного соціально-

психологічного консультування, співставлення вітчизняного досвіду із міжнародним [63, с. 92].

Перше зіткнення в 2014 України та її соціальної галузі з проблемою масової внутрішньої міграції із зони бойових дій на сході України викликало стан розгубленості, зумовлений стратегічною невизначеністю шляхів її вирішення, технологій та засобів організації соціальної допомоги вимушеним переселенцям. Однак, ситуація, яка склалася на той час, дала поштовх науковцям і практичним працівникам галузі соціальної роботи до актуалізації наукових розвідок, осмислення проблеми, пошуку оптимальних шляхів її вирішення, до критичного аналізу першого досвіду й до самонавчання.

І сьогодні в Україні потреби вимушено переміщених осіб, форми їхньої соціальної підтримки все ще є недостатньо дослідженими, а питання щодо їхнього соціально-правового захисту залишаються надзвичайно актуальними.

Протягом трьох останніх років соціальні працівники й соціальні педагоги здобули певний досвід у практичному вирішенні відповідних проблем. Однак, цей досвід потребує глибокого теоретичного осмислення, аналізу й узагальнення, вибудови алгоритмів та розроблення технологій соціальної роботи саме з цією новою групою клієнтів.

У липні 2014 р. ГО «Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка» провів оцінку ситуації та потреб переселенців. За цією оцінкою, задоволено «сьогоденні потреби виживання» (дах, їжа, одяг, безпека, первинна медична допомога, можливості звернення за державною соціальною допомогою тим, хто має на неї право, допомога у працевлаштуванні), а також надано психологічну допомогу, а якісну юридичну допомогу отримують не всі, бо бракує кваліфікованих працівників, а більшість соціальних педагогів необізнані з даного питання. Тому постає велика проблема по правовій готовності соціальних педагогів [4].

Як свідчить статистика, в Україні постала ще одна проблема: недостатня кількість соціальних педагогів насамперед в закладах освіти.

На кінець 2014-2015 навчального року кількість спеціалістів психологічної служби становила 22705 працівників, що становить 54,48% від їх нормативної потреби. Із загальної кількості фахівців - 14832 практичні психологи (57,89%) та 7047 соціальні педагоги - 46,19% .

У порівнянні з 2013-2014 роками кількість фахівців скоротилась на 1606 працівників. Найбільше скорочення спостерігається в Донецькій (на 1077 фахівців) та Луганській (на 742 фахівця) областях. Значне скорочення відбулось і у Харківській (59), Одеській (21) та в Тернопільській (4) областях. (Див. Додаток 1).

Водночас кількість фахівців психологічної служби в регіонах (без урахування АР Крим, м. Севастополь, Донецької та Луганської областей) збільшилась на 206 осіб. Зокрема, на Львівщині та Івано-Франківщині – зростання на 45 фахівців у кожній області, Закарпатті – на 33 фахівця, а також в Житомирській та Чернівецькій областях на 30 фахівців відповідно.

Найкраща ситуація щодо забезпечення в цілому фахівцями (практичні психологи та соціальні педагоги) у м. Києві (81,02%), Івано-Франківській (73,69%), Київській (66,79%), Сумській (66,3%) та Чернівецькій (65,92%) областях. Найнижчі показники у Тернопільській (36,56%), Житомирській (42,47%), Миколаївській (43,68%) і Вінницькій (45,31%) областях.

Серед навчальних закладів найкраще забезпечені практичними психологами спеціальні школи-інтернати – 97,88%, загальноосвітні навчальні заклади нового типу – 92,32%, та загальноосвітні навчальні заклади - 77,97%.

Дошкільні навчальні заклади загального типу, які розташовані в містах, забезпечені психологами на 68,95%, а загального типу, які знаходяться в сільській місцевості на 12,12% .

ВНЗ I-II рівнів акредитації забезпечені на 39,65% практичними психологами.

Лише на 19,21% забезпечені психологами позашкільні навчальні заклади. Із них на 20,45% міські і на 13,75%, які знаходяться в сільській місцевості .

Середній відсоток забезпеченості навчальних закладів соціальними педагогами по Україні становить 46,19%.

Серед типів навчальних закладів найкращий показник мають спеціальні школи-інтернати – 68,34. Загальноосвітні навчальні заклади, які знаходяться в місті забезпечені на 65,55%, а сільські – на 36,99%, ПТНЗ – на 54,35% міські та на 35,00% сільські.

Найгірший стан справ із забезпечення соціальними педагогами у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації: міські забезпечені на 9,92%, а ті що знаходяться в сільській місцевості на 5,00% [50].

Окремо УВКБ ООН проведено експертну оцінку потреб вимушених переселенців, за результатами якої, до першочергових потреб належать: гуманітарні, медичні, житлові, юридичні та психологічні. Серед юридичних питань найбільш поширені (відновлення документів, представництво інтересів у суді, юридичні консультації щодо відновлення приватної власності, бізнесу, перереєстрації підприємств, пільгові питання тощо), політичні (реалізація виборчого права тощо), соціальні (відновлення соціального статусу, участь у житті місцевої громади, толерантне ставлення з обох сторін, рівний доступ до суспільних благ) [47].

Відтак побудову професійної соціальної підтримки вимушених переселенців доцільно ґрунтувати на ідеї, що соціальна інтеграція та адаптація не повинні орієнтуватися на планове задоволення потреб і, відповідно, породжувати утриманство і залежність від допомоги соціальних працівників або волонтерів. Натомість інтервенції соціальних працівників, спрямовані на розв'язання проблем переселенців, мають стати поштовхом цим особам до активних дій: пошуку роботи, доступного житла, соціального та культурного розвитку, участі в житті громади тощо. Це актуалізує звернення системи соціальної підтримки, яка лише формується нині, до основної ідеї сучасної професійної соціальної роботи, ідеалом якої слугує імпауермент, активізація клієнтів та їх звільнення від потреби у соціальних працівниках.

Такі виклики посилюють вимоги до підготовки соціальних працівників, навчання їх навичкам активізації клієнтів і застосування техніки, орієнтованої на вирішення завдань роботи, вміння будувати непатерналістські стосунки з клієнтами, вміння відрізняти ситуації, в яких фахівці можуть дотримуватися директивних підходів (наприклад, під час кризової опіки), від тих, коли слід застосовувати недирективні підходи. З іншого боку, соціальні працівники повинні опановувати стратегії й тактики розвитку громад, формування їх соціального капіталу й здатності до самоактивізації, залучення ресурсів громади, формування команди волонтерів тощо. Це дає підстави вважати, що соціальна робота в Україні на даному етапі ще не сформувалася як професійний проект [59, с. 183].

Роль міжнародних організацій у допомозі внутрішньо переміщеним особам. Допомога від міжнародних організацій вагомим чином сприяє вирішенню проблем внутрішньо переміщених осіб. 52% ВПО мають досвід отримання допомоги від міжнародних організацій. Більшість отримувала гроші чи продовольчі товари. Найбільш значимою та важливою 60% ВПО вважають грошову підтримку [14].

Аналіз програм, які застосовувалися у роботі з вимушено переміщеними особами та впроваджувалися недержавними організаціями різних країн світу, дає підстави виокремити з-поміж них загальні та специфічні [5, с.55].

До загальних програм належать ті, що стосуються: 1) наявних умов (представництво інтересів, аутріч-робота, гуманітарна допомога, охорона здоров'я, покращення наявних умов життя); 2) попереднього досвіду людей (консультування при травмі, реабілітація, підтримка, соціальні та рекреаційні програми); 3) ситуації в групі (самодопомога, розвиток громад, побудова стосунків у громаді); 4) майбутніх потреб (освіта, розвиток навичок та розбудова громад, формування наступних поколінь у таборах). До специфічних програм можна віднести ті, що стосуються: 1) сім'ї та окремих її членів (навчальні та психосоціальні програми для дітей, послуги для жінок,

послуги для сімей, програми возз'єднання сімей, специфічні програми окремих країн); 2) специфічних потреб (репатріація та реінтеграція, інтеграція, права людини, орієнтація в нормативному полі) [56, с. 55].

Спільна оцінка (СО) - це один з інструментів, який Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) використовує для отримання інформації про проблеми, пов'язані з правовим захистом, що виникають у осіб під опікою УВКБ ООН. Він стосується механізмів і можливостей правового захисту із залученням громад, а також використовується для створення рекомендацій з подолання проблем, згаданих під час заходу. Застосування цього інструменту дозволяє широко охопити людей різного віку і статі та врахувати їх різноманітність. У рамках цього методу основна увага приділяється проблемам та їх вирішенню з огляду на потреби різних категорій населення. Цей захід є одним із найважливіших інструментів УВКБ ООН та його партнерів для мобілізації громад з метою покращення їхнього власного правового захисту та залучення осіб під опікою УВКБ ООН до всіх стадій складання програм і прийняття рішень, що впливають на їхнє життя, а також для сприяння прозорості діяльності гуманітарної спільноти постраждалим населенням. За допомогою спільної оцінки міжнародні організації визначають який рівень допомоги необхідний для даної ситуації в країні.

Спільна оцінка не має на меті збирання статистичних даних та не проводить оцінювання потреб на рівні сімей, а націлена на стимулювання громад до того, щоб пропонувати рекомендації та рішення проблем, визначених ними як найбільш критичні та життєво важливі УВКБ ООН, щоб визначити з якими потребами і якими проблемами стикаються ВПО, розробили спільну оцінку (СО). Це один з інструментів, який УВКБ ООН використовує для отримання інформації про проблеми, пов'язані з правовим захистом, що виникають у осіб під опікою УВКБ ООН. Він стосується механізмів і можливостей правового захисту із залученням громад, а також використовується для створення рекомендацій з подолання проблем,

згаданих під час заходу. Застосування цього інструменту дозволяє широко охопити людей різного віку і статі та врахувати їх різноманітність. У рамках цього методу основна увага приділяється проблемам та їх вирішенню з огляду на потреби різних категорій населення. Спільна оцінка не має на меті збирання статистичних даних та не проводить оцінювання потреб на рівні сімей, а націлена на стимулювання громад до того, щоб пропонувати рекомендації та рішення проблем, визначених ними як найбільш критичні та життєво важливі для їхнього добробуту. За результатами Спільної оцінки потреб ВПО, можна виділити низку найважливіших проблем і визначити наскільки держава в змозі впоратися з надзвичайними обставинами та забезпечити достатній рівень життя для ВПО [57].

2.3. Правові засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні

Аналіз наявної в Україні нормативно-правової бази соціального захисту тих, хто змушений був покинути власну домівку внаслідок збройного конфлікту, дозволив нас укласти перелік Законів України та підзаконних нормативно-правових актів (листів, наказів, постанов тощо), які безпосередньо регулюють надання допомоги внутрішньо переміщеним, встановлюють відповідний правовий статус цих осіб та унормовують процедуру його отримання, що визначає право на державну підтримку, у реалізації ними власних соціальних прав.

Із метою інформування громадян, які переселяються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції, на сайтах головних управлінь юстиції кожної області розміщена така інформація:

1. «Дорожня карта» для громадян України, внутрішньо переміщених в межах країни, для вирішення питань їх соціального захисту та забезпечення першочергових потреб.

2. «Дорожня карта» як знайти роботу внутрішньопереміщеним особам.

3. Лист Міністерства соціальної політики України Міністерствам (за списком), Донецькій та Луганській обласним державним адміністраціям від 08.07.2014 р.№ 7302/3/14-14/13 «Про збереження місця роботи працівників, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції або залишаються у таких районах».

4. Інформація для осіб, тимчасово переміщених із зони проведення АТО та окупованої території АР Крим, щодо порядку і процедури реєстрації прав на нерухомість.

5. Інформація стосовно реєстрації жителів Донбасу, переміщених із зони АТО, на місцях переселення, поновлення документів (якщо були втрачені), державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

6. Інформація щодо оформлення та відновлення паспорта громадянина України, закордонного паспорта та інших послуг для вимушених переселенців із зони проведення АТО.

7. Вимушені переселенці із зони проведення АТО, які раніше подавали заяви на оформлення закордонного паспорта, можуть отримати документи за місцем перебування.

8. Тимчасовий порядок переведення на навчання студентів, аспірантів і докторантів з вищих навчальних закладів та наукових установ, розташованих на тимчасово окупованій території України.

9. Інформація щодо соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції.

10. Одноразова грошова допомога постраждалим і переселенцям: порядок надання.

11. Інформація щодо забезпечення виплат державних соціальних допомог особам, які переселилися з районів проведення АТО або продовжують там проживати.

12. Працевлаштування переселенців.
13. Облік переміщених осіб та надання їм грошової допомоги.

Нормативно-правову базу роботи з внутрішньо переміщеними особами сьогодні складають такі документи:

- Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України".
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування» (12.02.2015 року № 189-VIII).
- Закон України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції".
- ЗУ "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб".
- Постанова КМУ № 696 від 08.09.2015 "Про затвердження Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб"
- Наказ Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Тимчасового порядку переведення на навчання студентів, аспірантів і докторантів з вищих навчальних закладів та наукових установ, розташованих на тимчасово окупованій території України".
- Наказ Міністерства юстиції України "Про проведення реєстраційних дій щодо юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, місцезнаходженням/місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції".[12].

Для захисту своїх прав вимушені внутрішні переселенці також можуть спиратися на такі нормативно-правові акти України:

1. Кодекс цивільного захисту України.
2. Податковий кодекс України.

3. Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.14 р. № 1669-VII.
4. Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12.08.14 р. № 1636-VII.
5. Закон України «Про відпустки» від 15.11.96 р. № 504/96-ВР.
6. Закон України «Про громадянство України» від 18.01.01 р. № 2235-III.
7. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.96 р. № 393/96-ВР.
8. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.14 р. № 1706-VII.
9. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.99 р. № 1105-XIV.
10. України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18.01.01 р. № 2240-III (втратив чинність 01.01.15 р.).
11. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.94 р. № 3857-XII.
12. Закон України "Про вищу освіту" від 01.07.14 р. № 1556-VII.
13. Закон України "Про охорону дитинства" від 26.04.01 р. № 2402-III.
14. Закон України "Про професійно-технічну освіту" від 10.02.98 р. № 103/98-ВР.
15. Закон України "Про встановлення додаткових гарантій щодо захисту прав громадян, які проживають на територіях проведення антитерористичної операції, та обмеження відповідальності підприємств - виконавців/виробників житлово-комунальних послуг у разі несвоєчасного

здійснення платежів за спожиті енергетичні ресурси" від 13.01.15 р. № 85-VIII.

16. Порядок надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, затверджений постановою КМУ від 01.10.14 р. № 505.

17. Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, затверджений постановою КМУ від 01.10.14 р. № 509.

18. Порядок використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, затверджений постановою КМУ від 01.10.14 р. № 535.

19. Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджені постановою КМУ від 27.01.95 р. № 57.

20. Порядок забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції, затверджений постановою КМУ від 04.06.15 р. № 356.

21. Постанова КМУ "Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій" від 03.04.93 р. № 245.

22. Постанова КМУ "Про особливості реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 01.10.14 р. № 531.

23. Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників, затверджена наказом Мінпраці України, Мін'юсту України, Мінсоцзахисту населення України від 29.07.93 р. № 58.

24. Наказ Мінсоцполітики України «Про затвердження форми заяви про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції» від 08.10.14 р. № 738.

25. Інструкція про порядок розгляду в Службі безпеки України звернень громадян, затверджена наказом СБУ від 27.01.05 р. № 44.

26. Порядок надання страхових виплат, фінансування витрат на медичну та соціальну допомогу, передбачених загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання для осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території і районів проведення антитерористичної операції, затверджений постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 11.12.14 р. № 20.

27. Порядок надання матеріального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, затверджений постановою правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 26.12.14 р. № 37 [35].

Правові засади соціально-педагогічної роботи з внутрішніми мігрантами. Соціально-педагогічна робота є важливою складовою державної системи охорони соціального й психічного здоров'я громадян України та діє з метою виявлення і створення оптимальних умов для розвитку особистості. Ця робота набуває особливого значення в умовах складної соціально-політичної ситуації в країні.

Працівники соціальної і соціально-педагогічної галузі зобов'язані у своїй роботі з внутрішньо переміщеними особами керуватися діючими нормативно-правовими документами, які також є правовою основою надання соціально-педагогічних послуг зазначеній категорії клієнтів.

Так, нормативно-правовим підґрунтям діяльності соціального педагога у конфліктний та постконфліктний період, є:

- Конвенція ООН про права дитини;
- Загальна декларація прав людини;
- Конституція України;
- Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року;
- Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 року;
- Лист Міністерства освіти і науки України від 25.07.2014 № 1/9-374 «Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році»;
- Лист Міністерства освіти і науки України від 02.04.2014 № 1/9-186 «Щодо навчання дітей військовослужбовців, які переїхали з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на постійне місце проживання до інших населених пунктів України»;
- Лист Міністерства освіти і науки України від 11.03.2014 № 1/9-135 «Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу»;
- Лист Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи від 24.02.2014 № 26 «Про посилення психологічної допомоги населенню»;
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2009 № 616, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 23.07.2009 за № 687/16703 «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України»;
- Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС та Держдепартаменту з питань виконання покарань від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/ 596/106 «Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»;

– Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2001 р. № 330 «Про затвердження Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України»;

– Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України (затверджено наказом Мінмолодьспорту 09.09.2005 №1965),

та інші нормативно-правові документи з питань професійної діяльності соціального педагога [6, с. 35].

РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ВНУТРІШНІХ МІГРАНТІВ – СВІДКІВ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

3.1. Мета, завдання і зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішніх мігрантів у загальноосвітньому навчальному закладі

У досить складній ситуації опиняються діти, які втратили батьків внаслідок воєнних дій. Відсутня можливість для призначення пенсії із втрати годувальника, оскільки немає документів, які б засвідчили подібний факт. Однак фінансова допомога не врятує дитину від вижких психологічних переживань, пов'язаних із втратою найближчої людини. Перебування в зоні воєнних дій, втрата батьків, чуже оточення є психотравмуючими факторами, ситуаціями підвищеного ризику виникнення реакції дезадаптації. Д.Н. Ісаєв під реакціями дезадаптації розуміє відносно короткочасні психогенні розлади, які виникають при зіткненні особистості зі складними або нездоланими обставинами і які порушують нормальне пристосування до умов існування. В складних випадках вони представлені хворобливими станами з переважно психічними, психомоторними і психосоматичними розладами, або ж їх поєднанням у структурі неврозів, аномального розвитку особистості або психопатій.

Тому соціальний педагог у взаємодії з психологом та лікарем повинні надати таким дітям невідкладну соціально-психологічну та медичну допомогу. Створення у дитини почуття захищеності, психологічного комфорту, виявлення її потенційних фізичних та психічних ресурсів, активізація адаптаційного потенціалу, пред'явлення вимог, які співвідносяться з її можливостями, – найважливіший напрям роботи соціального педагога з попередження реакції дезадаптації у дітей. На превеликий жаль, система соціально-педагогічної підтримки не налагоджена належним чином, тому й діти не отримують ефективної допомоги.

Здійснення соціальними педагогами професійного супроводу дітей з числа біженців, осіб, які потребують додаткового захисту, та з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема з питання їх інтеграції в нове для них освітнє середовище, а також надання психолого-педагогічної підтримки їх батькам з питань захисту прав дитини потребує вирішення організаційно-методичних аспектів роботи соціальних педагогів як спеціалістів психологічної служби закладів освіти в сучасній соціально-політичній ситуації, а також чіткого розуміння ними характеристик нових викликів, пов'язаних із соціально-політичною ситуацією в Україні, та меж власної професійної компетенції у вирішенні актуальних питань соціально-педагогічної роботи у конфліктний та постконфліктний період [21, с. 56].

Основними завданнями соціально-педагогічної роботи з дітьми та батьками у цей період є:

- виявлення дітей, які потребують соціально-педагогічної та/або психологічної допомоги;
- якщо дитина втратила батьків, то виявлення таких дітей і влаштування їх у інтернати, дитячі будинки;
- виявлення порушень прав дитини та їх захист;
- створення сприятливого соціально-психологічного клімату, атмосфери уваги, співчуття і співпраці в класних колективах зокрема й у навчальних закладах в цілому;
- приділення особливої уваги роботі з учнями із вразливих сімей або сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми із сімей, в яких загинули їхні члени внаслідок військових дій; відвідання дитини вдома/за місцем проживання і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;
- протидія булінгу (цькуванню, переслідуванню тих, хто має відмінності від домінантної групи, в тому числі й у зв'язку із розбіжністю в поглядах та переконаннях);
- попередження та профілактика жорстокого поводження й насильства в освітньому середовищі (навчальних закладах, сім'ї, соціумі);

- сприяння адаптації дітей-переселенців в нових умовах;
- оптимізація змісту і форм соціально-педагогічної та правової просвіти (в т.ч. щодо прав дітей) педагогічних працівників і батьків, соціального оточення, яке опікується дітьми;
- сприяння формуванню адекватних знань та уявлень про соціально-політичні події в країні, формування й розвиток важливих життєвих компетенцій, критичного мислення у дітей та дорослих; умінь орієнтуватися в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки; підготовка особистості до життя і праці у світі, що швидко змінюється;
- вивчення можливостей громади щодо надання необхідної допомоги дітям, батькам чи педагогічним працівникам, які її потребують;
- здійснення посередництва між навчальним закладом, сім'ями та територіальними місцевими громадами, застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до питань вирішення та попередження міжособистісних конфліктів тощо [39].

Також, здійснюючи соціально-педагогічний та психологічний супровід сімей які опинилися у складних життєвих обставинах, з метою попередження та недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу, спеціалісти соціально-психологічної служби зобов'язані суворо дотримуватися Етичного кодексу та вимог щодо застосування методик і діагностичного інструментарію. У разі потреби слід перенаправляти дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів або залучати до надання соціально-психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців (психотерапевта, невролога, консультантів ПМПК тощо) чи закладів та установ (охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій, соціальних служб тощо).

До обов'язкових заходів соціально-педагогічного характеру слуд включити:

- своєчасне виявлення дітей вище зазначеної категорії та дітей чи сімей, які потребують цільового соціально-педагогічного супроводу з питань

захисту прав дитини та її законних інтересів, забезпечення життєво важливих потреб дитини; відвідання дитини вдома/за місцем проживання і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;

- виявлення та активізація особистісних ресурсів дитини чи підлітка, сприяння формуванню більш гнучких соціально-адаптивних форм поведінки;

- проведення індивідуальної та групової просвітницької та профілактичної роботи як з дітьми, так і з батьками та педагогічними працівниками, впровадження факультативних та спецкурсів, профілактичних програм, спрямованих на протидію булінгу (цькуванню, переслідуванню тих, хто має відмінності від домінантної групи, в тому числі й у зв'язку із розбіжністю в поглядах та переконаннях), попередження та профілактику жорстокого поводження й насильства в освітньому середовищі (навчальних закладах, сім'ї, соціумі); формування вмінь пережити втрату, моделей безпечної поведінки в ситуації ризику формування й розвиток важливих життєвих компетенцій, критичного мислення у дітей та дорослих; тощо;

- надання *екстреної* (в перші кілька днів при появі гострої симптоматики, що відбувається у результаті додаткових стресів), *короткострокової* (надається протягом перших тижнів, місяців після психотравми) та *продовженої* (здійснюється протягом декількох років після психотравми) допомоги. Варто враховувати, що ці види допомоги нерідко надаються паралельно. Так, екстрена допомога починається відразу після психотравми, на кризовому етапі, але триває також на етапі стабілізації. Короткострокова допомога починається на етапі стабілізації і триває на етапі відновлення. Продовжена допомога починається на етапі відновлення і продовжується на етапі інтеграції. Вона триває протягом двох років і більше;

- проведення індивідуальної та групової просвітницької та профілактичної роботи як з дітьми, так і з батьками : впровадження факультативних та спецкурсів, профілактичних програм, спрямованих на виховання стресостійкості особистості, зниження навантаження

деструктивного впливу травмуючої ситуації, формування вмінь пережити втрату, критичного мислення у дітей та дорослих тощо;

- забезпечення психолого-педагогічної реабілітації дітей та підлітків, які пережили важку психічну травму, в т.ч. із залученням чи переадресацією дітей до відповідних фахівців;

- здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи із сім'єю (родиною) дитини в цілому (в разі, якщо дитина проживає з одним із батьків чи з родичами, які нею опікуються); залучення батьків, опікунів/піклувальників до роботи над власними психологічними проблемами і труднощами. Особливу увагу слід звернути на те, що унаслідок травми порушуються нормальні дитячо-батьківські та родинні зв'язки, виникають симбіотичні або вимушено дистантні відносини між дитиною і батьками, родичами. При появі в дитини порушень поведінки батьки чи опікуни/піклувальники відчують свою некомпетентність і безпорадність і мимоволі сприяють закріпленню негативних поведінкових стереотипів;

- попередження та профілактика психологічних наслідків для здоров'я дитини перебування в травмуючих ситуаціях (травматичного стресу, посттравматичних стресових розладів, суїцидальних проявів поведінки тощо), в т.ч. шляхом навчання дітей стратегіям оволодіння собою у ситуації кризи, відновлення та посилення ідентичності, формування індивідуального стилю подолання впливів екстремальних ситуацій тощо;

- попередження та профілактика дезадаптації як однієї з патологічних реакцій в умовах хронічного стресу;

- надання консультацій та рекомендацій класним керівникам з оптимізації їхньої діяльності з дітьми, які зазнали втрату батьків та їх сім'ями;

- організацію професійної супервізії для педагогічних працівників, що безпосередньо працюють з дітьми, які зазнали втрату батьків внаслідок військових дій, постраждалими та вимушено переселеними; методичної

підтримки у вигляді буклетів, методичних розробок, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом тощо.

Особливим методом соціально-педагогічної допомоги при кризі є *кризова інтервенція*. Кризова інтервенція – це робота, спрямована на вираження сильних емоцій і інтенсивних почуттів, актуалізованих конкретною проблемою (ситуацією). Допомога при кризі сконцентрована на проблемі, а не на людині. Цим кризова інтервенція відрізняється від консультування або тривалої психотерапії. Кризові інтервенції вимагають швидкого здійснення терапевтичних цілей щодо негайної реорганізації всіх функцій і контактів у зв'язку з їх втратою.

Важливо розуміти, що соціально-педагогічна робота з дітьми, які пережили травмуючі події, носить в першу чергу захисний і профілактичний характер та спрямована на вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням дотримання прав дитини, та на попередження й протидію негативним факторам, які спричиняють або можуть спричинити поглиблення кризового стану.

Відповідно до вимог листа Міністерства освіти і науки України від 25.07.2014 р. № 1/9-374 «Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році» соціальні педагоги повинні вжити низку організаційних заходів щодо забезпечення основних прав і свобод дітей. Зокрема мова йде про сприяння оперативній підготовці необхідних документів для встановлення статусу дитини, визначення її головних потреб, знаходження додаткових ресурсів в громаді, різних інституціях для їх задоволення.

Важливим також є сприяння рідним дитини, яка втратила батьків внаслідок військових дій та стала сиротою, в оформленні опіки/піклування, а у разі потреби вирішенню питання про влаштування такої дитини у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу. Слід також пам'ятати, що психологічне травмування такої дитини може проявлятися через певний час,

тому необхідно приділити належну увагу забезпеченню її соціально-психологічного супроводу у співпраці із практичних психологом [27].

3.2. Концепції та технології соціально-педагогічної роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів, що стали свідками збройного конфлікту

У період військового конфлікту школа стає центром мікрорайону й громади з надання допомоги сім'ям з дітьми, обміну досвідом, тобто стає суб'єктом соціальної роботи. В цих умовах зростає значення діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу. Надто, якщо серед учнів є постраждалі внаслідок військового конфлікту діти.

Пошук ефективних соціально-педагогічних технологій допомоги і підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб, що стали свідками бойових дій та зазнали серйозного негативного впливу на психоемоційний стан і, як наслідок, розладів у соціальній поведінці, спонукав нас до аналізу можливостей тих з них, які, на нашу думку, мають певні потенційні можливості у роботі з такими дітьми.

Використання технологічного підходу у діяльності соціального педагога забезпечує економію сил і засобів, дозволяє науково будувати соціально-педагогічну діяльність, сприяє ефективності у рішенні завдань, що стоять перед соціальним педагогом.

Розробка та впровадження соціально-педагогічних технологій у роботу соціального педагога ґрунтується на принципах:

- індивідуально-особистісний підхід до дитини (визначення права дитини бути самим собою, поважне ставлення до дитини та підлітка, розробка індивідуальної програми допомоги з урахуванням особливостей ситуації, індивідуально- характерологічних рис дитини, допомога підлітку у формуванні позиції «Я сам», бажанні самому вирішувати свої проблеми);

- опора на позитивні сторони особистості (визначення позитивних якостей підлітка, створення ситуації успіху, уміння знайти позитивне у поведінці дитини);

- конфіденційність (передбачає створення атмосфери довіри, додержання службової таємниці);

- командна робота різних фахівців у вирішенні проблеми підлітка (до роботи з дитиною можуть бути підключені, крім соціального педагога, психолог, лікар, адвокат, соціальний працівник, вчителі, вихователі та ін.).

З метою надання допомоги сім'ям вимушених переселенців та їхнім дітям саме у школи є всі можливості, умови й відповідні фахівці для зреалізування таких випробуваних й ефективних технологій надання підтримки як *кризове втручання, допомога для самодопомоги та музикотерапія*. Концепції зазначених технологій розглядають особистість, сім'ю як об'єкт та суб'єкт роботи в залежності від їх стану та обставин життя. Правові підстави для застосування цих технологій у ЗНЗ надають нормативні акти України у галузі соціальної роботи, допомоги сім'ям з дітьми, освіти, захисту прав дітей тощо.

Розкриємо сутність і технологічні засади реалізації концепції *допомоги для самодопомоги*.

Допомога – це комплекс соціальних послуг, що сприяє розв'язанню проблем сім'ї спільно з нею. Враховуючи її особливості, ресурси суб'єктів соціально-педагогічної роботи, план роботи з сім'єю, допомога має своїми наслідками відновлювати чи підвищувати соціальний статус сім'ї, сприяти її розвитку на основі оволодіння життєвими вміннями й навичками. Допомога здійснюється у формі оздоровлення дітей, через сприяння в організації дозвілля, як соціальна опіка, соціальне навчання, консультування щодо розв'язання проблем, як інформування про ресурси, послуги, можливі проблеми, труднощі, шляхи, засоби запобігання, через участь у групах взаємодопомоги, фасилітаторство, робота в громаді тощо. Допомога може поєднуватись із підтримкою.

Самодопомога – це партнерство, самостійна робота сім'ї і груп сімей у розв'язанні власних або чужих, подібних до своїх, проблем. Вона здійснюється за планом, спільно виробленим зі спеціалістом або погодженим з ним, шляхом використання власних або залучених ресурсів, під наглядом або контролем фахівця (у випадку надання ресурсів з його боку), шляхом самоконтролю з боку сімей.

Партнерство забезпечує доступ, участь, вироблення рішень і делегування повноважень. Партнерство передбачає, що соціальні послуги можуть надаватися безпосередньо клієнтами або користувачами через групи самопомоги і групи за інтересами, НДО тощо. Партнерство може здійснюватися за напрямками: аналіз проблем груп сімей; ініціювання досліджень і проектів; вивчення потреб сімей; участь у розробленні рішень, які стосуються групи користувачів; звернення і лобіювання спільних інтересів; обмін інформацією, ресурсами для розв'язання проблеми; розв'язання спільної проблеми на основі розподілу відповідальності, координації і кооперації ресурсів, послуг; навчання лідерів; експертна оцінка та контроль проектів, рішень, дій, супервізії окремих напрямів роботи; систематизація досвіду розв'язання проблем; самоосвіта, самовиховання; розробка спільних планів та проектів; волонтерство.

Самодопомога передбачає самостійність сімей у розв'язанні проблем, але відбиває їхні потреби та фахову некомпетентність, що й зумовлює партнерство з установами соціальної сфери. Наслідком самопомоги є здатність сім'ї до незалежного життя, до самостійного розв'язання проблеми на основі оволодіння своїми правами і розвитком життєвих умінь через партнерство з фахівцем, участь у групах самопомоги за направленням або за власною ініціативою, через самоосвіту, через самостійну практичну діяльність, інші шляхи [48, с. 22].

Реалізація зазначеної технології передбачає ставлення соціальних, педагогічних працівників до сімей як до цілісних суб'єктів роботи, як до клієнтів, котрі мають свої права, цілі, інтереси, досвід, наміри, ресурси і

відповідальні перед собою за вибір рішення у своїй життєдіяльності. Це означає пропозицію варіантів послуг і взаємодію в розв'язанні проблем сім'ї, опору на особисті, сімейні, загальнолюдські цінності, на права дитини в суспільстві і в сім'ї. Передбачає обов'язки щодо членів сім'ї і суспільства, спрямованість на формування життєвих умінь і навичок.

Взаємодія соціального педагога та сім'ї може здійснюватися лише в інтересах сім'ї для збереження її цілісності як співпраця і як партнерство, що відбиває різну ступінь готовності сімей до розв'язання проблем, подолання труднощів, здатності до незалежного життя і мотивацію до взаємодії. Співпраця передбачає формування позитивної мотивації до взаємодії із фахівцями, до самостійного розв'язання проблем; передбачає прийняття запропонованих послуг, організацію усвідомлення сім'єю неможливості самостійно розв'язати проблеми чи усунути їх причини, самооцінку своїх ресурсів і можливостей допомоги, розуміння перспективи взаємодії в контексті «допомоги для самопомоги».

Надання послуг як підтримки у виконанні функцій і реалізації прав, які сім'я не може здійснювати самостійно в даних умовах у даний час; надання послуг, що забезпечують зміну ситуації і розвиток особистості, сім'ї або соціальні зміни: сім'я одержує спочатку підтримку, а після успішної інтеріоризації прав переходить до самопомоги. Підтримка – це соціальні послуги, що дозволяють сім'ї протягом певного часу виконувати свої обов'язки, функції, реалізовувати свої права в мікросередовищі та в суспільстві; передбачає надання тимчасового притулку, речей, грошової допомоги, в оздоровленні дітей, соціальну опіку над дітьми, інформування членів сім'ї про наслідки проблеми, а також опіку та консультування як пораду. Підтримка може здійснюватися як кураторство, нагляд та інспектування умов життя і стосунків членів сім'ї, як дорадництво, фасилітація, взаємодопомога в групі, як залучення до діяльності в інших умовах і за кращими зразками. Підтримка передбачає споживання сім'єю обраних нею соціальних послуг, мінімальну самостійність сім'ї в розв'язанні

проблем власними зусиллями. Але підтримка показує, що ці послуги можна знайти, якщо їх шукати, виводить на шляхи і варіанти розв'язання проблем, стимулює до співпраці в розв'язанні проблем, сприяє пом'якшенню найскладніших з них; обмеженість підтримки в часі та розмірі призводить до переходу допомоги до участі в розв'язанні проблем [6, с.27].

Технології реалізації *допомоги для самопомоги* є суб'єкт-суб'єктними, зорієнтованими на усвідомлення і дії сімей як суб'єктів життєдіяльності та соціальної роботи, відбивають зміст підтримки, допомоги та самопомоги. Вибір технологій здійснюється фахівцем в залежності від проблем, побажань сімей щодо вибору шляхів розв'язання проблем, підготовленості спеціаліста.

Умовами реалізації технології *допомоги для самопомоги* є:

- використання менеджменту соціальних послуг, орієнтованих на надання послуг конкретній сім'ї;
- наявність мобільної мультидисциплінарної команди фахівців, що спеціалізуються за певною проблемою і діють як консиліум, створений тимчасово для надання послуг у залежності від проблем сім'ї;
- готовність фахівців працювати на основі суб'єктних стосунків з сім'єю, володіння відповідними технологіями та етикою роботи з нею;
- обмеження підтримки та допомоги в часі і розмірі, повідомлення про це сім'ї; визначення показників ефективності надання допомоги; адресної соціальної реклами; стимулювання сім'ї до прийняття підтримки, допомоги і переходу до подальшої самопомоги;
- наявність альтернативних варіантів розв'язання проблем сім'ї, форм і методів, які вона обирає;
- відмова від критики сім'ї, опори на досвід родини та позитивне в ній, наявності зусиль у розв'язанні проблем;
- толерантність в ставленні до сім'ї, наявність у фахівця статусу, прав, обов'язків, необхідних для соціальної опіки, інспектування сім'ї тощо;

– координація, інтеграція та обмін ресурсами суб'єктів захисту сімей; створення мережі соціальних послуг; якісної всебічної діагностики проблем і стану; контролю, взаємо- і самоконтролю за процесом надання соціальних послуг і своєчасної корекції.

Допомога для самопомоги може застосовуватися в різних видах соціальної роботи: соціальному обслуговуванні, профілактиці та супроводі як самостійна, а в реабілітації – після кризового втручання. Сфери реалізації – громадська, економічна, освітня, виховна, культурна, оздоровча [6, с. 29].

Наступною технологією, яка привернула нашу увагу в аспекті реалізації завдань дослідження, стала технологія *кризового втручання*. Кризове втручання в соціальній і соціально-педагогічній роботі – це комплекс надання оперативних соціальних послуг людині, сім'ї, яка знаходиться в кризовій, критичній чи екзистенційній ситуації, спрямований на усунення загрози життю і здоров'ю людини чи її оточенню, на відновлення чи компенсацію втрачених функцій організму, обмежень життєдіяльності і на підтримку оптимального інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості життя людини для досягнення нею соціальної та матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство, на збереження цілісності сім'ї.

У разі *кризового втручання* людина, сім'я є об'єктом соціальної і соціально-педагогічної роботи до усунення загрози її життю і здоров'ю – відновлення фізичного і психічного стану та соціального статусу. Предметом кризового втручання є ті проблеми, що призвели людину, сім'ю до кризи. За умов кризового втручання відповідальність за життя і здоров'я дитини бере на себе соціальний педагог, соціальний працівник.

Кризове втручання спрямоване на:

– виведення сім'ї зі стану кризи та відновлення її соціального статусу, фізичного та психічного стану шляхом створення умов для переходу до «допомоги для самопомоги»;

- підтримку сім'ї з метою стабілізації її стану і профілактики погіршення ситуації; зниження емоційної напруги;
- прийняття втрати (людини, стосунків, значущої діяльності тощо) або прийняття невизнання людьми, що є важливими для особистості;
- усвідомлення цінності свого життя і своєї особистості; об'єктивне сприйняття сімейної ситуації і себе особисто; стимулювання сім'ї до пошуку та перегляду життєвих орієнтирів, до виходу із кризи, до планування майбутнього життя.

З урахуванням того, що ознаками кризи є неможливість самореалізації в сім'ї, у суспільстві, порушення прав, загроза життю і здоров'ю, ситуаціями кризи, які вимагають втручання соціального працівника, є: військовий конфлікт, бездоглядність, безпритульність, жебракування дитини; насильство в різних видах у сім'ї; криміногенний та аморальний спосіб життя членів сім'ї, аддиктивна поведінка батьків; суїцидальні наміри члена сім'ї; експлуатація людини; дитяча праця, яка шкодить розвитку та здоров'ю дитини; торгівля людьми; вагітність у неповнолітніх дівчат, які не перебувають у шлюбі; утеча дитини з дому.

Кризове втручання здійснюється поетапно: 1) діагностика кризової ситуації; 2) розробка оперативних і стратегічних засобів її ліквідації; 3) реалізація заходів; 4) оцінка реалізації заходів і діагностика ситуації. Кризове втручання передбачає роботу зі стадіями кризи, мобілізацію ресурсів середовища та можливостей людини, сім'ї у цілому для подолання кризи. У кризовому втручанні в сім'ю з огляду на професійні функції соціальний педагог може виконувати роль експерта, опікуна, учителя, помічника, захисника тощо. Кризове втручання може здійснюватися через роботу мультидисциплінарних команд, волонтерів, кризових менеджерів місцевого рівня (ними можуть бути інспектори з охорони прав дитинства та соціальні працівники, педагоги центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, кризових центрів соціально-психологічної допомоги, які почали створюватися в Україні). Основна форма надання соціальних послуг у

кризовому втручанні – індивідуальна (як з однією людиною, так і з однією сім'єю); менш доцільною є групова форма роботи (соціальна опіка, створення дружнього середовища, групи взаємодопомоги). Методи, що використовуються в кризовому втручанні, виключають критику клієнта та значущих для нього людей, стосунків, сфер діяльності, а також покарання чи осуд клієнта.

Технології соціальної роботи, які доцільно застосовувати в кризовому втручанні, повинні бути спрямовані на підтримку клієнта, формування в нього об'єктивної оцінки ситуації і самооцінки, життєвих умінь. Втручання передбачає надання комплексу соціально-економічних, юридичних, психологічних, соціально-педагогічних, інформаційних, соціально медичних послуг, послуг з працевлаштування. Ці послуги надаються адресно, у залежності від проблем сім'ї, її члена. Послуги реалізуються як соціальна опіка жертв насильства; як сприяння організації оздоровлення і дозвілля дітей; як надання речової та грошової допомоги; як представництво сім'ї, її членів; як створення дружнього до людини середовища, залучення її до груп взаємодопомоги; як організація соціального навчання тих, хто здійснює агресію, у разі їхнього бажання; через інформування та консультування як потерпілих від насильства, військових конфліктів, так і членів їхніх сімей (за їх бажанням); як відновлення соціальних і сімейних зв'язків людини (або налагодження нових соціальних зв'язків) [52].

Музична терапія - один з найстаріших методів впливу на психіку людини, що застосовується в соціальній терапії. Цей метод активно використовується в корекції емоційних проблем, страхів, рухових і мовних розладів, відхилень у поведінці, при комунікативних проблемах.

Незаперечні можливості лікувального впливу музики в її аналітичній і синтетичній формі на патологічно змінені психічні і соматичні процеси в організмі людини стали імпульсом для виникнення нового наукового напрямку — музикотерапії як одного з лікувально-виховних методів. Термін *музикотерапія*, найбільш вживаний у літературі, має греко-латинське

походження й у перекладі означає «лікування музикою». На визначенні поняття музикотерапія і його концепції у науковій літературі існує багато різних, часто протилежних поглядів вітчизняних і закордонних авторів, що беруть участь у теоретичному і практичному становленні цієї порівняно молодій науки.

Також музикотерапія виступає одним із засобів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації в суспільстві. До того ж це засіб корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень, бо за допомогою своїх специфічних форм і методів впливає на осіб із соціальними, психічними та соматичними відхиленнями. Музикотерапія є джерелом активізуючої творчості та соціальної стимуляції, що оздоровчо впливає на емоційну й волюву сферу людини.

Методи музикотерапії поділяють на такі, що спрямовані на емоційну активізацію, тренінгові, релаксуючі, комунікативні, а також творчі методи у формі інструментальної, вокальної, рухової імпровізації, музичний тренінг чутливості для вироблення здатності бачити виявлення життя в музиці.

Музикотерапія належить до так званих активних методів групової соціально-психологічної і соціально-педагогічної допомоги, метою якої є реставрація почуття гідності, набуття стресотолерантності, реабілітація та реадаптація.

Основний механізм *музикотерапії* полягає у знятті негативних емоцій та вихованні позитивних емоцій, які мають потужний компенсаторний потенціал, що стимулює нервову систему на подолання труднощів у складній ситуації [60, с. 273].

Музикотерапію застосовують як індивідуально, так і на групових заняттях. Найчастіше її сполучають з іншими методами в комплексній психотерапії. Значного ефекту можна досягти тоді, коли музичні твори виконують самі психологи чи психотерапевти. Відоме широке використання музики разом із гіпнозом, аутогенним тренуванням та іншими методами

релаксації. Існують приклади застосування так званої кольорової музики, що дає змогу отримати *седативний і тонізуючий ефект*.

Групові, індивідуальні музикотерапевтичні заняття містять у собі, з урахуванням актуальної ситуації в групі, музичну тему, що викликає в слухачів переживання, пов'язані з їхнім минулим, сьогоднішнім і майбутнім. При роботі з дітьми і підлітками цей метод найбільш ефективний, якщо музичний твір виконує сам терапевт, тому що це сприяє виникненню обстановки спонтанної взаємодії, більшої автентичності, довірливості. Разом з тим, можливі тут і негативні моменти, - у клієнтів виникає підвищена тривожність, втомлюваність, дратівливість тощо [43, с. 12].

Цілі музикотерапії:

- активізація емоційних процесів (інтроспекція) у вигляді стимуляції процесів, які викликають інтрапсихічний аналіз патопсихологічних конфліктів і їх усунення;
- активізація і викликання соціально-комунікативних взаємодій на невербальному та вербальному рівнях, які викликають подолання соціально-комунікативних порушень поведінки з патологічними ознаками;
- регуляція психовегетативно зумовлених порушень регуляції та інших станів психофізіологічного напруження;
- розвиток і диференціація здатності до естетичних переживань і насолоди, які сприяють руйнуванню обмежень, пов'язаних із патологіями переживань [45, с. 103].

А. Вольграфт вважає музикотерапію засобом лікування функціональних рухових, психогенних і соціальних відхилень. При визначенні цілей музичної терапії Е. Лекорд наводить такі аспекти використання музики:

- при блокуванні процесу комунікації з соціальним оточенням, наприклад при аутизмі;
- як підготовку до використання психотерапії і релаксації;
- для зняття тривоги і страху перед лікувальними процедурами;

- як підтримку при релаксації, що пов'язана з аутогенним тренуванням;

- при подоланні важких станів, які зумовлені неврозами [3, с.114].

Більшість учених виділяють такі чотири основні напрями лікувального впливу музики:

- емоційна активізація у ході вербальної психотерапії;
- розвиток міжособистісного спілкування;
- регулюючий вплив на психовегетативні процеси;
- підвищення естетичних потреб.

Серед психологічних механізмів лікувального впливу музики В. Ю. Зав'ялова виділяє:

- катарсис (емоційне очищення, емоційна розрядка);
- засвоєння нових засобів емоційної експресії;
- підвищення соціальної активності.

Через музику може стимулюється дія захисного механізму перетворення негативних почуттів болю, гніву, страху, агресії, а також їхнє вираження у соціально прийнятній формі в процесі творчості.

Технологія музикотерапії може використовуватися як в індивідуальній роботі з клієнтом, так і у роботі з групою. Методика групової музикотерапії отримала широке застосування на практиці. Найчастіше застосовують рецептивну музикотерапію з орієнтацією на комунікативні завдання.

Отже, музикотерапія є складовою частиною соціально-педагогічних і соціально-терапевтичних методик, загальне завдання яких — збереження запобігання емоційним розладам. Важливою для нашого дослідження видається нам і основна мета музикотерапії — подолання бар'єрів у спілкуванні, покращення розуміння себе та інших, зняття психічного напруження, створення можливостей для самовираження, набуття навичок адекватної групової поведінки та соціалізації підлітка в суспільстві.

З огляду на все викладене вище, серед проаналізованих нами технологій саме музикотерапія видається нам найвідповіднішою меті нашої

роботи – допомога дітям внутрішніх мігрантів із зони бойових дій на сході України та корекція їхнього психоемоційного стану та запобігання розладам у соціальній поведінці.

ПІСЛЯМОВА

У 2014 році вперше в історії своєї незалежності Україна зіткнулася з зовнішньої військовою агресією. Як наслідок було окуповано близько 8% території країни, на якій проживало понад 5,8 мільйона осіб. Особливого напруження набула ситуація на частині території Донецької та Луганської областей, де у зв'язку з окупацією розгорнулися активні бойові дії. До війни на окупованій нині території Донбасу проживало понад 3,8 мільйона осіб. Не менше половини з них були змушені покинути місце свого постійного проживання і переміститися на неокуповану територію України, а також до Російської Федерації. Станом на сьогодні бойові зіткнення на Донбасі тривають, а кількість переселенців продовжує зростати.

Таким чином, терміном *міграція* позначають переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час.

Внутрішньо переміщеними особами є громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в ній, які змушені були залишити або покинути своє попереднє місце постійного проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Численні внутрішні переселення в Україні спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, носять вимушений характер. Вимушені міграції принципово відрізняються від добровільних, спрямованих на покращення матеріального та соціального становища, тим, що на противагу добровільній міграції спричиняють втрату соціального статусу та руйнування добробуту переселенців.

За інформацією урядових джерел сьогодні в Україні нараховується близько двох мільйонів внутрішньо переміщених осіб із зони

антитерористичної операції на сході України та з Криму. Наразі найбільшу кількість ВПО розміщено в Луганській, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській областях та у м. Києві. Найменша кількість розселених у Тернопільській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Рівненській, Закарпатській та Волинській областях. Отже, більшість ВПО перебувають у найближчих до місць попереднього проживання регіонах, що свідчить про їхній намір повернутися до покинутих домівок.

Надмірна концентрація переселенців лягає важким тягарем на інфраструктуру, ринок праці та житла регіонів поселення. Водночас, за даними соціологів, досить значна частина ВПО орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України, не маючи на меті повернення до попередніх місць проживання. Зокрема, більшість таки серед осіб, переміщених у західні області. Тенденція до збільшення ВПО буде тим виразнішим, чим довше триватиме конфлікт та більш руйнівними будуть його наслідки. Тому події на Донбасі залишатимуться вагомим чинником перерозподілу населення територією України не лише в короткотерміновій, а й в середньостроковій перспективі.

Вимушена зміна постійного місця проживання спричиняє виникнення цілої низки соціальних проблем як у суб'єктів вимушеного переселення, так і в державі в цілому. Серед найвагоміших соціальних проблем, спричинених внутрішньою міграцією, вирізняються три групи. Перша група - це проблеми самих суб'єктів. До цієї групи належать: дезадаптація і десоціалізація; втрата самоконтролю, саморуйнація; адміністративна і кримінальна відповідальність; проблеми здоров'я; соціально-економічні проблеми; правові проблеми; психологічні проблеми. Друга група - це проблеми сімей суб'єктів. Сюди відносимо: сімейні *конфлікти*; *втрата зв'язку з сім'єю*; руйнація сім'ї, негативний вплив на дітей, соціальне сирітство, *матеріальні ускладнення*. Третю групу складають проблеми суспільства: порушення суспільного порядку, конфлікти в мікросоціумах, зниження рівня суспільної моралі, виключення цілих груп працездатного населення із суспільно-

корисної праці, зростання кількості соціальних аутсайдерів, значні фінансові витрати держави на видатки із державного бюджету, відволікання трудових ресурсів на вирішення проблем вимушених мігрантів із зони АТО, негативний вплив на демографічну ситуацію в країні.

Масова внутрішня міграція у період 2014-2017 р.р. із зони антитерористичної операції на сході України актуалізувала цілий ряд проблем соціального і соціально-педагогічного характеру, пов'язаних із цим явищем. Аналіз звернень ВПО до громадських приймалень правозахисних організацій дозволяє констатувати, що під час активних бойових дій головними проблемами для переселенців були: евакуація з зони конфлікту; брак місць для транзитного тимчасового поселення; психологічне травмування; отримання довідки ВПО; відновлення пенсій та соціальних виплат, а також оформлення грошової допомоги від держави; доступність медичних послуг; дискримінація внаслідок недоліків нормативно-правового забезпечення; забезпечення житлом та працевлаштування.

Аналіз наявної теорії і практики соціальної роботи з переселенцями засвідчив, що вона здебільшого націлена на соціально-побутову та соціально-медичну допомогу. Однак, для якісного життя людям, які опинилися у тяжких життєвих обставинах, необхідна соціально-педагогічна та соціально-психологічна допомога, яка наразі не організована належним чином. Значно меншою увагою сьогодні охоплене задоволення соціальних потреб переселенців у духовно-культурній сфері. Наразі постають проблеми у забезпеченні успішної адаптації до нових умов життя, працевлаштуванні працездатних громадян, освітніх потреб її самих та їхніх дітей. Саме цим і зумовлюється необхідність залучення до роботи соціальних працівників та соціальних педагогів, які виконуватимуть не лише посередницьку функцію налагодження зв'язків із різноманітними соціальними службами, а сприятимуть активізації потенціалу можливостей особистості, організують соціально-терапевтичну допомогу, соціально-реабілітаційну роботу і потурбуються про психологічний комфорт вимушених переселенців.

Сьогодні соціальна допомога і підтримка внутрішньо переміщеним особам надається на державному, адміністративному рівнях, на рівні соціальної роботи, а також через волонтерську допомогу та допомогу численних урядових і неурядових організацій.

Загалом держава є найбільшим інститутом адаптації та інтеграції соціальної допомоги й підтримки ВПО, оскільки влада має серйозні важелі впливу на ситуацію та весь необхідний інструментарій, за допомогою яких здійснюється соціальна політика відносно внутрішньо переміщених осіб.

Вагомим фактором захисту є правова просвіта внутрішніх мігрантів щодо нових законів та інших нормативно-правових актів, які наразі активно приймаються Верховною Радою і Урядом з метою захисту та надання допомоги цій категорії громадян України.

Протягом 2014-2017 р.р. в Україні було створено базову правову основу надання соціальної підтримки і допомоги ВПО. Однак, правознавці і практичні працівники відзначають її недосконалість постійну змінюваність, наявність суперечностей. Отже усім, хто працює з ВПО необхідно постійно відстежувати прийняття нових законів і підзаконних нормативно-правових документів, внесення змін у діючі акти з метою сприяння захисту та надання допомоги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах та своєчасно доносити інформацію щодо можливостей та шляхів звернення по допомогу особам, які її потребують.

На адміністративному рівні здійснюється надання ВПО безоплатної первинної правової допомоги щодо взяття на облік; надання інформації про можливі місця і умови для їхнього тимчасового проживання; надання у разі необхідності медико-психологічної допомоги; надання в тимчасове безоплатне користування житлових приміщень комунальної власності, придатних для проживання; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; проведення державної

реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування тощо.

Досить значною є волонтерська допомога. Її основними формами є допомога продовольчими та споживчими товарами; інформація та поради; надання тимчасового житла; психологічна реабілітація; допомога у працевлаштуванні, тощо.

Непересічного значення в сприянні вирішенню проблем внутрішньо переміщених осіб має допомога від міжнародних організацій, яка провадиться за програмами: 1) наявних умов (представництво інтересів, аустріч-робота, гуманітарна допомога, охорона здоров'я, покращення наявних умов життя); 2) попереднього досвіду людей (консультування при травмі, реабілітація, підтримка, соціальні та рекреаційні програми); 3) ситуації в групі (самопоміа, розвиток громад, побудова стосунків у громаді); 4) майбутніх потреб (освіта, розвиток навичок та розбудова громад тощо).

Соціально-педагогічна допомога ВПО зосереджена сьогодні на наданні соціальної, правової і психологічної підтримки вимушеним внутрішнім мігрантам, надання їм послуг кризового втручання та первинного соціально-психологічного консультування.

Задоволення «сьогоденних потреб виживання» (житло, їжа, одяг, безпека, первинна медична допомога, можливості звернення за державною соціальною допомогою, допомога у працевлаштуванні), отримання соціально-психологічної допомоги, якісної юридичної підтримки залишається все ще далеко недостатнім. Спостерігається брак належного науково-теоретичного, технологічного й кадрового забезпечення. Як свідчать дані аналізу наукових джерел і практики більшість соціальних педагогів не обізнані з цим аспектом своєї роботи.

Реалії сьогодення суттєво підвищують роль та значення професійної діяльності спеціалістів соціально-педагогічної і соціально-психологічної служби системи освіти (соціальних педагогів, практичних психологів, методистів районних (міських) методичних кабінетів, працівників навчально-

методичних кабінетів (центрів) соціальної і психологічної служби системи освіти) щодо надання психологічно, соціально-педагогічної, а також правової допомоги постраждалим, переселеним, біженцям, членам їх сімей і родичам загиблих в ході АТО.

Ситуація внутрішнього переселення та внутрішньої міграції суттєво обмежує можливості реалізації громадянських і загальнолюдських прав і свобод. Особливо це стосується дітей внутрішніх мігрантів, тому соціальні педагоги повинні вжити низку організаційних заходів щодо забезпечення основних прав і свобод цих дітей. Зокрема, мова йде про оперативну підготовку необхідних документів про встановлення статусу дитини, визначення її головних потреб, а також знаходження додаткових ресурсів в громаді, державних і недержавних інституціях для їхнього задоволення.

Найвразливішою групою серед внутрішніх мігрантів є діти із сімей, члени яких загинули, були поранені в ході військових подій, які стали свідками бойових дій. Працівникам соціально-педагогічних служб необхідно заздалегідь зібрати інформацію про такі сім'ї, вчасно надати необхідну психологічну та соціально-педагогічну допомогу.

Важливим натеper є й влаштування дитини, яка внаслідок військових дій стала сиротою, у прийомні сім'ї. Через психологічне травмування такої дитини, яке може проявлятися протягом тривалого часу через надмірну тривожність, ворожність, агресивні прояви, порушення соціальної поведінки, важливим є забезпечення її соціально-психологічного та соціально-педагогічного супроводу.

Діючи відповідно до Конвенції ООН про права дитини, соціальний педагог разом із службою у справах дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрами реабілітації, притулками, кримінальною поліцією у справах дітей, опікунськими радами тощо вживає заходів для оперативного вирішення питань, які пов'язані із індивідуальною ситуацією дитини.

Реалізація зазначених завдань вимагає пошуку нових адекватних форм соціально-педагогічної роботи.

Визначення змісту, пошуку ефективних форм і технологій соціально-педагогічного захисту сімей вимушених внутрішніх переселенців загалом та дітей з таких сімей зокрема є актуальною проблемою теорії і практики соціальної та соціально-педагогічної практики в Україні. Тому сьогодні суттєво підвищується роль та значення професійної діяльності спеціалістів відповідних служб системи освіти.

Аналіз ряду соціально-педагогічних технологій дозволяє виділити потенційні можливості окремих з них щодо нормалізації психоемоційного стану дітей внутрішньо переміщених осіб, які стали свідками збройного конфлікту.

Однією з дієвих технологій засобів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації в суспільстві є музикотерапія. Її можна розглядати і як засіб корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень.. Музикотерапія вважається джерелом активізації творчості та соціальної стимуляції та здійснює стимулювальний вплив на емоційну й волюву сфери людини. Важливо, що вплив музики не залежить від віку, освіти, професії, соціальної чи національної приналежності.

Застосування технології музикотерапії у соціально-педагогічній роботі з внутрішньо переміщеними дітьми позитивно впливає на нормалізацію психоемоційного стану цих дітей, зниження рівня тривожності, ворожості та агресивних проявів у їхній поведінці, що безумовно впливає на ефективний процес адаптації до нових умов життя. Зокрема, впливаючи на психоемоційний стан, музика призводить до певних змін в організмі. Позитивні емоції, що виникають під час звучання музики, стимулюють розумову діяльність дитини, дають поштовх для роздумів і емоційної розрядки.

Таким чином, музикотерапія безумовно може використовуватися соціальними педагогами освітніх закладів, в яких навчаються діти внутрішньо переміщених осіб, які зазнали стресового впливу внаслідок спостереження бойових дій на території, де триває антитерористична операція.

У цьому посібнику ми лише торкнулися актуальної і болючої проблеми теорії і практики соціальної й соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами із зони антитерористичної операції на сході України яка потребує нагального розроблення в правовому, науково-теоретичному та в практичному аспекті. Ваги цій проблемі надає й обсяг вимушеної міграції у 2014-2017 р.р., та соціальні проблеми, які вона зумовила.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Акмалова А.А., Капицын В.М. Социальная работа с мигрантами и беженцами : [Учеб. пособие] / А.А. Акмалова, В.М. Капицын ; [Отв. ред. П.Д. Павленко]. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 220 с. – (Высшее образование).
2. Амджадин Л.М., Малиновська О.А., Миронюк І.С. Аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження «Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед українських трудових мігрантів, як компонент епідагляду за ВІЛ другого покоління» /Л.М.Амджадин, О.А.Малиновська, І.С.Миронюк та ін. – К: МБФ «Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2012.
3. Антонова-Турченко О.Г., Дробот Л.С. Музична психотерапія: посібник-хрестоматія / О.Г. Антонова-Турченко, Л.С.Дробот. – К.: ІЗИН, 1997. – 260 с.
4. Балакірева О.В. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб [Електронний ресурс] / О.В. Балакірева // Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування : мат. круглого столу (9 липня 2014 р.). – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html>
5. Блінова О., Проблема психологічного здоров'я мігрантів./ О.Блінова // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. - 2009. - №14. – 78 с.
6. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек./ Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін. – К.: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – 84 с.
7. Бущенко А. П., Мартиненко О. А. Права людини в Україні – 2015. Доповідь правозахисних організацій / За заг. ред.: А. П. Бущенко, О. А. Мартиненка/ Українська Гельсінська спілка з прав людини. — К.: КИТ, 2016. - 260 с.

8.Васильев Ю. Тихоненко С. Издержки деформированной социализации подростков. / Ю. Васильев, С.Тихоненко // "Воспитание школьников". 1991 №2. – 84с.

9.Внутрішньо переміщені особи / УВКБ ООН (The UN Refugee Agency) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>

10.Гудвін-Гілл Г. С. Статус біженця в міжнародному праві. / Г. С. Гудвін Гілл М., 1997.- 390 с.

11.Діхтяренко А. Потреби та проблеми внутрішньо переміщених осіб. / А.Діхтяренко, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/en/pda/index.php?id=1451930074>

12.До відома громадян, які переселяються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chernjust.gov.ua/index.php?page=1404733605>

13.Доронюк Т., Солодько А., Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. / Т.Доронюк., А.Солодько, [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/vyrobлення-polityky-shchodovnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini>

14.Дослідження «ВПО та приймаюча громада» проведене Європейською дослідницькою асоціацією (ERA) для проекту Українська ініціатива з підвищення впевненості (UCBI), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cloud.mail.ru/public/3mSh/81srznM6k>

15.Жавініна О., Зац Л. Музичне виховання: пошуки і знахідки / О.Жавініна, Л.Зац // Мистецтво в школі. - 2003. - № 5. – 75с.

16.Закон про переселенців — Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.14 р. № 1706-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

17. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

18. Заросинський Ю., Заросинський О. Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення / Ю. Заросинський, О. Заросинський // Право України. - 2004. - № 3. - 70 с.

19. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України. / О.В. Заставецька, Б.І. Заставецький, Д.В. Ткач - Тернопіль, 2007. – 404 с.

20. Зверєвої І.Д., Лактіонової Г.М. / Соціальна робота в Україні : [Навчальний посібник] / [І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.] ; за заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

21. Исаев Д.Н. Предупреждение реакций дезадаптации (кризисных состояний) / Д.Н. Исаев // Практична психологія та соціальна робота, 2013. – № 3. – 78 с.

22. Капська А.Й. Соціальна робота : [Навчальний посібник] / А.Й. Капська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.

23. Кодекс України про адміністративні правопорушення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

24. Конвенція про статус біженців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_011

25. Коробка І., Павлюк В. Організаційно-правові засади соціального захисту переселенців (внутрішньо переміщених осіб) як основа реалізації соціальної політики держави, механізми формування соціально-ефективної державної економічної політики в умовах демократизації суспільства. / І. Коробка, В. Павлюк. – 2015. - № 4. – 144 с.

26. Косянчук І.В. Гранти для волонтерів / І.В. Косянчук // Урядовий кур'єр, 11 листопада 2014. – № 209. – 48 с.

27.Методичні рекомендації щодо соціально-педагогічного супроводу дітей, які пережили втрату батьків внаслідок військових дій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psycenter.at.ua/publ/vnutrishni_dokumenti/metodichni_rekomendaciji_shhodo_socialno_pedagogichnogo_suprovodu_ditej_j_aki_perezhili_vtratu_batkiv_vnaslidok_vijskovikh_dij/2-1-0-29

28.Міграція як чинник розвитку в Україні. – К.: МОМ, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.

29.Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє. [Електронний ресурс].

30.Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє: з тимчасово окупованої території та районів АТО переміщено 898 тис. 95 осіб [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248316491

31.Міністерство соціальної політики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://msp.gov.ua>

32.Моніторинг надання медичної допомоги та витрачання бюджетних коштів на ВПО. Харківський інститут соціальних досліджень. - 2015. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/monitoring_nadannya_medichnoi_dopomogi_ta_vitrachannya_byudzhethnikh_koshtiv_na_vpo_u_kharkivskiy_oblasti/

33.Надгара В. І.,Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику» / В. І. Надрага // Укр. соціум. - 2015. - № 1. – 160с.

34.Наукові здобутки студентів і магістрантів – освіти XXI століття: Збірник наукових праць. – Полтава: ПНПУ, 2010. – Випуск 10.- 419 с.

35.Облік та реєстрація переселенців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ato.vobu.com.ua/page1.ukr.html>

36.Ольхович О.В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади: автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. пед. Наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О.В. Ольхович. – Тернопіль, 2008. – 21 с.

37. Оржеховська В.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. метод. посіб. / В.М. Оржеховська, Т.Є. Федорченко. - Черкаси: Вид. Чабаненко, 2008. – 366с.

38. Оржеховська В.М., Пилипенко О.І. Превентивна педагогіка: Навч. посібн. / В.М. Оржеховська, О.І. Пилипенко: - Черкаси. 2007. - 282 с.

39. Особливості організації в закладах освіти соціально-педагогічної роботи з дітьми у конфліктний та постконфліктний період [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.smila.com/metodychni-rekomendaciji/1778-osoblyvosti-organizaciji-v-zakladah-osvity-socialno-pedagogichnoji-roboty-z-ditmy-u-konfliktnyj-ta-postkonfliktnyj-period-metodychni-rekomendaciji>

40. Особова О.П. Присвячується мігрантам / О.П. Особова // Урядовий кур'єр, 23 лютого 2015. – № 229. – 24с.

41. Панок В. Г. Соціально-психологічна служба : [Навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів] / В. Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.

42. Переселенці очима соціологів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://24tv.ua/news/showNews.do?neprohani_zaprosheni_realnij_obraz_pereselentsya_na_lvivshhini&objectId=540386

43. Петрушин В.И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика : Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по пед. Специальностям / В.И.Петрушин. – М.: Владос, 2000. – 276 с.

44. Поліщук І.О. Життя з чистого аркуша / І.О. Поліщук // Урядовий кур'єр, 7 листопада 2014. – № 207. – 68с.

45. Полякова В.Б. О возможности применения музыки для стимуляции умственной работоспособности [Текст] / В.Б. Полякова // Физиологические характеристики умственного и творческого труда. – М., 1969. – 250с.

46.Попелишко О. Пріоритетні напрямки попередження та протидії правопорушенням і злочинності / О.Попелишко // Психолого-педагогічна ідеологія: Матеріали методол. семінару АПН України, 12 листопада 1998 року. - К.,1998.-598с.

47.Попередній аналіз та оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [Електронний ресурс] / Регіональне представництво УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні, жовтень, 2014. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1232/IDPUKR.pdf>

48.Правила безпеки та можливості отримання допомоги у період конфлікту в Україні: метод. рек. – К.: Агенство «Україна». – 2014. – 48 с.

49.Представництво МОМ в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

50.Про забезпеченість фахівцями психологічної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mon.gov.ua/.../list-mon-psixologi-do-p.n-roku

51.Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України. Постанова КМУ від 16 грудня 2015 р. № 1094 [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF/page>

52.Про стан та особливості діяльності працівників психологічної служби системи освіти у 2014–2015 навчальному році [інструктивно-методичний лист]: Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014–2015 навчальному році.

53.Протопов А. О., Савельєва Н. М. Проституція як соціально-педагогічна проблема / За заг. ред. Н. М. Савельєвої – Полтава. – Дивосвіт: 2009. - 120 с.

54.Реан А.А. Социально-педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – Серия «Мастера психологии». – СПб: Питер, 2000. – 212 с.

55.Розпорядження «Про створення штабу з організації роботи щодо підтримки сімей з території південних і східних областей України та затвердження його складу» : Криворізький міський голова ; Розпорядження від 04.06.2014 № 121-р.

56.Семигіна Т.В., Гусак Н.Є., Трухан С.О., Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб Український соціум. / Т.В.Семигіна, Н.Є.Гусак, С.О.Трухан. – К.: - 2015. - №2 266с.

57.Спільна оцінка потреб ВПО. Звіт про спільну оцінку потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО). м. Хмельницький та Хмельницька область, Україна. [Електронний ресурс]. УВКБ ООН в Україні. – 2015. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1527/PA%20report%20Kherson%20FINAL%20UKR.pdf>

58.Федій О.А. Естетотерапія. Навчальний посібник / О.А.Федій. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 256 с.

59.Шевченко Т.О. Психологія кризових станів. Уроки життя крізь призму страждань / Т. О. Шевченко – К. : Здоров'я, 2005. – 226 с.

60.Шушарджан С.В. Руководство по музыкотерапии / С.В.Шушарджан. – М.: Медицина, 1994. – 478 с.

61.Яровий А. «Проблеми правового регулювання діяльності установ виконання покарання для неповнолітніх»./ А.Яровий //Вісник Академії правових наук України. – К.: 1999. - №3(18) 98с.

62.Humanitarian needs rise as internal displacement tops 117,000 people [Electronic resource]. – Mode of access : <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/1318-ukraine-humanitarian-needs-rise-asinternal-displacement-tops-117-000-people>

63.Lai K. Community-based Programme for War-affected Children: the Case of Georgia / K. Lai, B. Toliashvili // Social Work and Social Policy in Transition. – 2010. – Vol. 1, Issue 2. – 278 p.

64.Ukraine IDP Figures Analysis Internal Displacement / Monitoring Centre (IDMC) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.internal-displacement.org/europe-the-caucasus-and-central-asia/ukraine/figures-analysis>

65.Wyman, Mark. Dps: Europe's Displaced Persons, 1945-1951 / Mark Wyman. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998 – 257 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 26, ст.892)

{Із змінами, внесеними згідно із Законами
[№ 1237-VII від 06.05.2014](#), ВВР, 2014, № 27, ст.905
[№ 1635-VII від 12.08.2014](#), ВВР, 2014, № 39, ст.2011
[№ 1636-VII від 12.08.2014](#), ВВР, 2014, № 43, ст.2030
[№ 1706-VII від 20.10.2014](#), ВВР, 2015, № 1, ст.1
[№ 119-VIII від 15.01.2015](#), ВВР, 2015, № 10, ст.61
[№ 189-VIII від 12.02.2015](#), ВВР, 2015, № 16, ст.112
[№ 685-VIII від 15.09.2015](#), ВВР, 2015, № 46, ст.417
[№ 1038-VIII від 17.03.2016](#), ВВР, 2016, № 16, ст.167
[№ 1774-VIII від 06.12.2016](#), ВВР, 2017, № 2, ст.25
[№ 1838-VIII від 07.02.2017](#), ВВР, 2017, № 11, ст.104}

Україна згідно з [Конституцією України](#) є суверенною і незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, [Гаазькими конвенціями 1907 року](#), [IV Женевською конвенцією 1949 року](#), а також всупереч [Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року](#), [Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року](#) та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

{Гаазькі конвенції 1907 року - [1](#), [2](#), [3](#), [4](#), [5](#), [6](#), [7](#)}

Основою гуманітарної, соціальної та економічної політики держави Україна стосовно населення тимчасово окупованої території України є захист і повноцінна реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у тому числі корінних народів та національних меншин.

Стаття 1. Правовий статус тимчасово окупованої території України

1. Тимчасово окупована територія України (далі - тимчасово окупована територія) є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України.

2. Датою початку тимчасової окупації є 20 лютого 2014 року.

{Статтю 1 доповнено частиною другою згідно із Законом [№ 685-VIII від 15.09.2015](#)}

Стаття 2. Мета Закону

1. Цей Закон визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

Стаття 3. Тимчасово окупована територія

1. Для цілей цього Закону тимчасово окупованою територією визначається:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилегло до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) повітряний простір над територіями, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини.

Стаття 4. Правовий режим тимчасово окупованої території

1. На тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим перетину меж тимчасово окупованої території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина.

2. Правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території.

3. Правовий режим тимчасово окупованої території може бути визначено, змінено чи скасовано виключно законами України.

Стаття 5. Захист прав і свобод людини і громадянина, культурної спадщини на тимчасово окупованій території

1. Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених [Конституцією](#) та законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території.

2. Україна зобов'язується підтримувати і забезпечувати економічні, фінансові, політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території.

3. Відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права.

4. Примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України.

5. Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює згідно із законом парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території.

6. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Держава Україна всіма можливими засобами сприятиме відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією.

7. Відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію, відповідно до норм і принципів міжнародного права.

Стаття 6. Забезпечення права громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, на отримання документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус

{Назва статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

{Частина першу статті 6 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

2. Оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, у [порядку](#), передбаченому Кабінетом Міністрів України.

3. Для внесення відомостей до паспортного документа про місце проживання або місце перебування громадян, зазначених у частині другій цієї статті, може використовуватися інформація з Державного реєстру виборців.

{Частина третя статті 6 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

4. За зверненням громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї, за місцем їх перебування оформляються і видаються органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, довідки, що підтверджують місце їх перебування. Такі довідки видаються громадянам у день звернення на підставі паспорта громадянина України чи іншого документа, до якого згідно із [Законом України](#) "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні" вносяться відомості про реєстрацію місця проживання, та письмової заяви, в якій зазначається адреса, за якою громадянину може бути вручена офіційна кореспонденція. При цьому відомості (відмітка) про місце перебування такої особи не вносяться до її паспорта.

[Зразок та порядок](#) видачі довідки, що підтверджує місце перебування, зразок письмової [заяви](#), яка подається громадянином для одержання довідки, затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

{Статтю 6 доповнено частиною четвертою згідно із Законом [№ 1635-VII від 12.08.2014](#)}

Стаття 7. Забезпечення реалізації прав осіб, які проживають на тимчасово окупованій території, на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту

{Назва статті 7 в редакції Закону [№ 1237-VII від 06.05.2014](#); із змінами, внесеними згідно із Законами [№ 1706-VII від 20.10.2014](#), [№ 1038-VIII від 17.03.2016](#)}

1. Для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, реалізація прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на надання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України.

{Частина перша статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

2. Виплата пенсій громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території і не отримують пенсій та інших соціальних виплат від уповноважених органів Російської Федерації, здійснюється в [порядку](#), визначеному Кабінетом Міністрів України.

3. Громадяни похилого віку, особи з інвалідністю, діти-інваліди та інші громадяни України, які перебувають у складних життєвих обставинах та проживають на тимчасово окупованій території, мають право на отримання соціальних послуг відповідно до законодавства України.

4. Бездомні особи, які перебувають на тимчасово окупованій території, мають право на соціальний захист відповідно до законодавства України.

{Частина п'яту статті 7 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

{Частина шосту статті 7 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

{Частина сьому статті 7 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

{Частина восьму статті 7 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

{Частина дев'яту статті 7 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

{Частина десяту статті 7 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

{Частина одинадцяту статті 7 виключено на підставі Закону [№ 1706-VII від 20.10.2014](#)}

12. Громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення, мають право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету з наданням місць у гуртожитках на час навчання.

{Абзац перший частини дванадцятої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1838-VIII від 07.02.2017](#)}

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, особи, яким надано статус біженця в Україні, особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту, та особи, яким надано статус закордонного українця, які перебувають в Україні на законних підставах та проживають на тимчасово окупованій території, мають право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України в порядку, визначеному [Законом України](#) "Про вищу освіту".

Особи, зазначені в абзацах першому і другому цієї частини, мають право на здобуття дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти за будь-якою формою навчання, визначеною законодавством.

Особи, зазначені в абзацах першому і другому цієї частини, які не завершили здобуття повної загальної середньої освіти в загальноосвітніх навчальних закладах на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення, з метою отримання документа державного зразка про повну загальну середню освіту мають право продовжити навчання та пройти державну підсумкову атестацію в загальноосвітніх навчальних закладах на території інших регіонів України.

{Абзац четвертий частини дванадцятої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1838-VIII від 07.02.2017](#)}

Особи, зазначені в абзацах першому і другому цієї частини, здобувають вищу (на конкурсних засадах) та професійно-технічну освіту за кошти державного бюджету у [порядку](#) та в межах квот, визначених центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Особи, зазначені в абзацах першому і другому цієї частини, які завершили здобуття вищої освіти на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення після 20 лютого 2014 року, мають право на проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання у [порядку](#), визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

{Абзац шостий частини дванадцятої статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 1838-VIII від 07.02.2017](#)}

{Статтю 7 доповнено частиною дванадцятотою згідно із Законом [№ 1237-VII від 06.05.2014](#); в редакції Законів [№ 1635-VII від 12.08.2014](#), [№ 1038-VIII від 17.03.2016](#)}

Стаття 8. Захист виборчих прав громадян України на тимчасово окупованій території

1. Під час проведення виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму голосування громадян України на тимчасово окупованій території не організовується і не проводиться.

2. Громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, створюються умови для вільного волевиявлення під час виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму на іншій території України.

3. Громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, мають право реалізувати своє право голосу на таких виборах або всеукраїнському референдумі шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з частиною третьою статті 7 [Закону України "Про Державний реєстр виборців"](#).

4. У разі дострокового припинення повноважень народного депутата України, обраного в одномандатному виборчому окрузі, утвореному в межах Автономної Республіки Крим чи міста Севастополя, проміжні вибори народного депутата України в цьому окрузі не проводяться.

5. На тимчасово окупованій території вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, місцевий референдум не проводяться.

6. Органи ведення Державного реєстру виборців, утворені на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, ведення Державного реєстру виборців не здійснюють. Порядок доступу до записів про виборців, виборча адреса яких відноситься до території, на яку поширюються повноваження цих органів ведення Державного реєстру виборців, а також актуалізації цих записів встановлюються Центральною виборчою комісією.

Стаття 9. Незаконні органи, їх посадові та службові особи

1. Державні органи та органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до [Конституції](#) та законів України, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території діють лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

2. Будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом.

3. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків.

4. Встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України.

Стаття 10. Порядок в'їзду осіб на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї

1. Громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в'їзд на тимчасово окуповану територію і виїзд з неї через контрольні пункти в'їзду-виїзду за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України.

2. В'їзд іноземців та осіб без громадянства на тимчасово окуповану територію та виїзд з неї допускаються лише за спеціальним дозволом через контрольні пункти в'їзду-виїзду.

Порядок в'їзду іноземців та осіб без громадянства на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 11. Гарантування права власності та правовий режим майна на тимчасово окупованій території

1. На тимчасово окупованій території право власності охороняється згідно із законодавством України.

2. За державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами, у тому числі територіальною громадою міста Севастополя, державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічного права зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території.

3. За фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо воно набуто відповідно до законів України.

4. Набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. У разі неможливості здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на тимчасово окупованій території орган державної реєстрації визначається Кабінетом Міністрів України.

5. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

6. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які є об'єктами права власності Українського народу, військового майна, майно державних органів, державних підприємств, установ та організацій, що знаходяться на тимчасово окупованій території і є власністю держави Україна, не можуть переходити у власність інших держав, юридичних або фізичних осіб в інший спосіб, ніж передбачений законами України.

Стаття 11-¹. Забезпечення реалізації права на спадкування

1. У разі якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

2. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна - основна частина рухомого майна знаходиться на території, передбаченій частиною першою цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

3. Спадкова справа підлягає реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

{Закон доповнено статтею 11-¹ згідно із Законом № 189-VIII від 12.02.2015}

Стаття 12. Заходи правового реагування на тимчасово окупованій території

1. У зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях, змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя судам, та забезпечити розгляд:

цивільних справ, підсудних місцевим загальним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, - місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва;

адміністративних справ, підсудних місцевим загальним судам як адміністративним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, - місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Київським апеляційним адміністративним судом;

цивільних справ, підсудних загальним апеляційним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, - Апеляційним судом міста Києва;

адміністративних справ Окружного адміністративного суду Автономної Республіки Крим - Київським окружним адміністративним судом, адміністративних справ Окружного адміністративного суду міста Севастополя - Окружним адміністративним судом міста Києва; Севастопольського апеляційного адміністративного суду - Київським апеляційним адміністративним судом;

господарських справ Господарського суду Автономної Республіки Крим - Господарським судом Київської області, а господарських справ Господарського суду міста Севастополя - Господарським судом міста Києва, господарських справ Севастопольського апеляційного господарського суду - Київським апеляційним господарським судом;

кримінальних проваджень, підсудних місцевим (районним, міським, районним у містах, міськрайонним судам), розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, - одним з районних судів міста Києва, визначеним Апеляційним судом міста Києва;

кримінальних проваджень, підсудних Апеляційному суду Автономної Республіки Крим та Апеляційному суду міста Севастополя, - Апеляційним судом міста Києва.

Питання, що відносяться до повноважень слідчого судді, у кримінальних провадженнях, що перебувають на стадії досудового розслідування і здійснюються на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, розглядаються слідчими суддями районних судів міста Києва, визначеними Апеляційним судом міста Києва.

Справи, що перебувають у провадженні судів, розташованих на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, та розгляд яких не закінчено, передаються судам відповідно до встановленої цим Законом підсудності, протягом десяти робочих днів з дня набрання ним чинності або з дня встановлення такої підсудності.

У разі нанесення шкоди суб'єктами іноземної держави нерезидентами підсудність встановлюється за місцем нанесення шкоди з урахуванням правил підсудності, встановленої цим Законом.

2. Підслідність кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованій території, визначається Генеральною прокуратурою України. Матеріали досудового розслідування щодо злочинів, кримінальні провадження щодо яких знаходяться на стадії досудового слідства, повинні бути передані органам досудового слідства, визначеним Генеральною прокуратурою України.

3. Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває на тимчасово окупованій території України, та оголошення його у розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження в порядку, передбаченому [Кримінальним процесуальним кодексом України](#), з особливостями, встановленими цим Законом.

Вимога про оголошення у міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, якщо вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження.

{Статтю 12 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 119-VIII від 15.01.2015}

Стаття 13. Особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території

1. Особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території визначаються законом.

Стаття 14. Особливості припинення проходження громадянами України військової служби у військових формуваннях та правоохоронних органах України, пов'язані з тимчасовою окупацією території

1. Військовослужбовці військових формувань та правоохоронних органів України, які прибули з тимчасово окупованої території і виявили бажання (за наявності підстав) звільнитися з військової служби, звільняються з військової служби, у тому числі в особливий період, за наявних підстав, а при їх відсутності - у зв'язку із скороченням штатів, якщо вони звернулися з клопотанням про звільнення протягом трьох місяців після прибуття з тимчасово окупованої території.

2. Військовослужбовці військових формувань та правоохоронних органів України, які не прибули до визначених пунктів у визначені військовими формуваннями та правоохоронними органами України строки, вважаються такими, що залишили військові частини, та зараховуються у розпорядження відповідних посадових осіб. Відповідна інформація щодо їх розшуку надається до правоохоронних органів.

3. Військовослужбовці військових формувань та правоохоронних органів України, стосовно яких отримано документальне підтвердження про їх зарахування до Збройних Сил Російської Федерації або спеціальних служб чи правоохоронних органів Російської Федерації, виключаються із списків військових формувань та правоохоронних органів України, а контракт вважається припиненим з часу їх зарахування (або отримання інформації про їх зарахування) до Збройних Сил Російської Федерації або спеціальних служб чи правоохоронних органів Російської Федерації.

Стаття 15. Особливості приватизації жилих приміщень, що знаходяться на тимчасово окупованій території, військовослужбовцями військових формувань та правоохоронних органів України

1. Військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів України, які проходили службу на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, та члени їх сімей мають право на приватизацію жилих приміщень для постійного проживання, відомчих жилих приміщень, службових жилих приміщень та жилих приміщень у гуртожитках, розташованих на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, отриманих ними в установленому порядку, в яких вони проживали станом на 1 січня 2014 року.

Положення абзацу першого цієї частини поширюється на військовослужбовців військових формувань та правоохоронних органів України, які продовжують проходження військової служби в інших регіонах України або звільнені у 2014 році з військової служби відповідно до частини першої статті 14 цього Закону.

2. Приватизація займаних військовослужбовцями військових формувань та правоохоронних органів України та членами їх сімей жилих приміщень, зазначених у частині першій цієї статті, здійснюється безоплатно незалежно від розміру загальної площі жилих приміщень, що приватизуються, а також незалежно від реалізації ними в установленому законом порядку права на приватизацію житла до набрання чинності цим Законом.

3. Порядок приватизації жилих приміщень, зазначених у частині першій цієї статті, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

4. Набуття права приватної власності на жилі приміщення, зазначені у частині першій цієї статті, що знаходяться на тимчасово окупованій території, військовослужбовцями військових формувань та правоохоронних органів України та членами їх сімей не

позбавляє їх права на приватизацію житла, що знаходиться на іншій території України, відповідно до [Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду"](#).

Стаття 16. Переведення суддів

1. Суддям, які працювали в судах України на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя і виявили бажання переїхати у зв'язку з її тимчасовою окупацією Російською Федерацією, гарантується право на переведення на посаду судді до суду на іншій території України.

Стаття 17. Зобов'язання державних органів України

1. У разі порушення положень цього Закону державні органи України застосовують механізми, передбачені законами України та нормами міжнародного права, з метою захисту миру, безпеки, прав, свобод і законних інтересів громадян України, які перебувають на тимчасово окупованій території, а також законних інтересів держави Україна.

2. Україна зобов'язується вживати всіх можливих заходів, передбачених [Конституцією](#) та законами України, нормами міжнародного права, для якнайшвидшого звільнення території України від окупації, відновлення цілісності та суверенності держави, відновлення порушених внаслідок окупації прав і свобод людини і громадянина на всій території України.

3. У разі неможливості здійснювати діяльність на тимчасово окупованій території місце розташування державних органів, утворених відповідно до Конституції та законів України, визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 18. Гарантії прав і свобод громадян України, які виїхали за межі тимчасово окупованої території

1. Громадянам України гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території.

2. Гарантії прав, свобод та законних інтересів осіб, які переселилися з тимчасово окупованої території України та перебувають на території України на законних підставах, визначаються [Законом України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб"](#).

{Статтю 18 доповнено новою частиною згідно із [Законом № 1706-VII від 20.10.2014](#)}

3. Витрати на заходи, передбачені цим Законом, здійснюються з Державного бюджету України у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 19. Відповідальність

1. Особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність, передбачену законом.

ІІ. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та втрачає чинність з моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України за умови попереднього і повного відшкодування збитків, нанесених внаслідок такої тимчасової окупації, у тому числі моральних збитків примусово переміщених осіб, або з дня прийняття Верховною Радою України рішення про визнання цього Закону таким, що втратив чинність.

{Пункт 1 із змінами, внесеними згідно із [Законами № 1636-VII від 12.08.2014](#), [№ 685-VIII від 15.09.2015](#)}

2. Закони та інші нормативно-правові акти України діють у частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Передбачений цим Законом правовий режим діє до повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території.

3-¹. Особливості припинення юридичних осіб, що знаходяться на тимчасово окупованій території, визначаються Кабінетом Міністрів України та діють до повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території.

{Розділ II доповнено пунктом 3-¹ згідно із Законом № 1774-VIII від 06.12.2016}

4. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1) Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131) доповнити статтею 332-¹ такого змісту:

"**Стаття 332-¹.**Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї

1. Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї з метою заподіяння шкоди інтересам держави -

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією транспортних засобів.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією транспортних засобів.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією транспортних засобів";

2) у Кримінальному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9-13, ст. 88):

а) статтю 114 доповнити частиною третьою такого змісту:

"3. Судові справи щодо спорів, що випливають з факту окупації чи правопорушень, пов'язаних з окупацією, відносяться до окремої категорії справ, які розглядаються за відповідними процесуальними нормами з урахуванням особливостей, встановлених Законом України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України".

Справа визнається такою, що пов'язана з окупацією, вмотивованою ухвалою судді.

У разі участі в справі іноземного елемента судові доручення, повістки та інші судові документи вручаються не пізніше ніж за 15 діб до початку процесуальної дії.

Якщо в справах, пов'язаних з окупацією, стороною кримінального провадження або цивільним відповідачем є іноземний суб'єкт державної власності, включаючи його органи, установи чи організації, або іноземна юридична особа, передбачена частиною другою статті 96-⁴Кримінального кодексу України, зносини здійснюються через посольство або постійне представництво";

б) абзац перший частини другої статті 216 після цифр "332" доповнити цифрами "332-¹";

3) у Кодексі України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради УРСР, 1984 р., додаток до № 51, ст. 1122):

а) статтю 202 викласти в такій редакції:

"Стаття 202. Порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду - виїзду

Порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду - виїзду -

тягне за собою накладення штрафу на громадян від семи до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб - від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян";

б) доповнити статтею 204-² такого змісту:

"Стаття 204-². Порухення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї

Порухення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї

-
тягне за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб";

в) [статтю 221](#) після цифр "204-¹" доповнити цифрами "204-²";

г) у частині першій статті 222-¹ слова "з порушенням прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України" замінити словами "з порушенням прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду - виїзду";

г) у пункті 2 частини другої статті 262 слова "порушення прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України" замінити словами "порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду - виїзду";

д) частину другу статті 263 викласти в такій редакції:

"Осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, порушили прикордонний режим, режим в пунктах пропуску через державний кордон України або режимні правила у контрольних пунктах в'їзду - виїзду, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також іноземців та осіб без громадянства, які порушили правила перебування в Україні або транзитного проїзду через територію України, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи і з'ясування обставин правопорушення - до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання";

4) у [Кодексі адміністративного судочинства України](#) (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., №№ 35-37, ст. 446):

а) [статтю 19](#) після частини третьої доповнити новою частиною такого змісту:

"4. Адміністративні справи з приводу оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, прийнятих на контрольних пунктах в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію, їхніх дій або бездіяльності вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідного контрольного пункту".

У зв'язку з цим частину четверту вважати частиною п'ятою;

б) [частину першу статті 183-²](#) доповнити пунктом 6 такого змісту:

"6) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію";

в) [абзац дванадцятий частини першої статті 256](#) після цифри "5" доповнити цифрою "6";

5) у [Законі України "Про Державну прикордонну службу України"](#) (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 27, ст. 208 із наступними змінами):

а) у частині першій статті 2:

абзац третій після слів "державний кордон України" доповнити словами "та до тимчасово окупованої території і з неї";

абзац дев'ятий після слів "державного кордону України" та "державний кордон України" доповнити відповідно словами "та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї" та "та в контрольних пунктах в'їзду - виїзду" відповідно;

б) частину другу статті 10 після слів "державний кордон України" доповнити словами "та до тимчасово окупованої території і з неї";

в) у статті 19:

пункти 6 та 8 після слів "через державний кордон" доповнити словами "та у контрольних пунктах в'їзду - виїзду";

доповнити пунктом 13-¹ такого змісту:

"13-¹) встановлення режимних правил у контрольних пунктах в'їзду - виїзду";

г) у частині першій статті 20:

пункт 4 викласти в такій редакції:

"4) шляхом опитування осіб з'ясовувати підстави перетинання державного кордону України, в'їзду на тимчасово окуповану територію або виїзду з неї, не пропускати через державний кордон України, на тимчасово окуповану територію або з неї осіб без дійсних документів на право перетинання кордону або для в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї, осіб, які надали завідомо неправдиві відомості під час одержання зазначених документів, осіб, яким Державною прикордонною службою України за порушення законодавства з прикордонних питань та про правовий статус іноземців чи за мотивованим письмовим рішенням суду та правоохоронних органів не дозволяється в'їзд в Україну або тимчасово обмежено право виїзду з України; робити в документах зазначених осіб відповідні відмітки";

пункт 7 після слів "які прямують через державний кордон України" доповнити словами "осіб, які прямують через контрольні пункти в'їзду - виїзду";

пункт 11 доповнити словами "або здійснюють відповідні перевезення через контрольні пункти в'їзду - виїзду";

у пункті 34 слова "або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України" замінити словами "режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, контрольних пунктах в'їзду - виїзду, порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї";

г) у частині п'ятій статті 23:

пункт 2 після слів "через державний кордон" доповнити словами "або через контрольні пункти в'їзду - виїзду";

пункт 3 після слів "перетинанні державного кордону" доповнити словами "або в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї";

б) у Законі України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., № 19-20, ст. 179; 2013 р., № 21, ст. 208, № 48, ст. 682, № 51, ст. 716; із змінами, внесеними Законом України від 4 липня 2013 року № 406-VII):

а) у статті 13:

частину першу доповнити абзацом восьмим такого змісту:

"якщо така особа намагається здійснити в'їзд через контрольні пункти в'їзду - виїзду на тимчасово окуповану територію без спеціального дозволу або така особа під час попереднього перебування на території України здійснила виїзд із неї через контрольний пункт в'їзду - виїзду";

у частині другій слова "другому і сьомому" замінити словами "другому, сьомому і восьмому";

б) доповнити статтю 14-¹ такого змісту:

"Стаття 14-¹. Повернення іноземців та осіб без громадянства на тимчасово окуповану територію

1. Іноземцям та особам без громадянства, які прибули до контрольних пунктів в'їзду - виїзду з тимчасово окупованої території без відповідного дозволу, не дозволяється подальший проїзд та в найкоротший строк вони повертаються на тимчасово окуповану територію, з якої вони прибули, або в державу, яка видала паспортний документ.

У разі неможливості негайного повернення іноземця або особи без громадянства вони перебувають у пункті контролю в'їзду - виїзду до їх повернення.

Таким іноземцям та особам без громадянства у паспортному документі проставляється відмітка про заборону в'їзду в Україну на термін, зазначений у рішенні, прийнятому відповідно до частини третьої статті 13 цього Закону";

в) статтю 20 доповнити частиною четвертою такого змісту:

"4. Забороняється здійснення транзитного проїзду іноземців та осіб без громадянства через тимчасово окуповану територію";

7) у [Законі України "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні"](#) (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 15, ст. 232):

а) частину першу статті 12 доповнити абзацом восьмим такого змісту:

"на тимчасово окупованих територіях";

б) частину першу статті 13 доповнити абзацом восьмим такого змісту:

"на тимчасово окупованих територіях";

8) у пункті 3 частини другої статті 9 [Закону України "Про прикордонний контроль"](#) (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 6, ст. 46) слова "для перевірки виконання іноземцем або особою без громадянства вимог щодо строку перебування на території України" виключити;

9) статтю 26 [Закону України "Про Державний реєстр виборців"](#) (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 5, ст. 34) доповнити частиною шостою такого змісту:

"6. Персональні дані Реєстру можуть бути використані центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, для реалізації ним завдань з реєстрації місця проживання/перебування фізичних осіб в Україні та ведення ним реєстраційного обліку";

10) статтю 23 [Закону України "Про електроенергетику"](#) (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 1, ст. 1; 2013 р., № 28, ст. 301; 2014 р., № 2-3, ст. 41) доповнити частиною четвертою такого змісту:

"Особливості регулювання правових, економічних та організаційних відносин, пов'язаних з продажем електричної енергії з оптового ринку електричної енергії України на тимчасово окуповану територію, а також відносин, пов'язаних з виробництвом, передачею, розподілом, постачанням, купівлею, продажем і використанням електричної енергії на тимчасово окупованій території, встановлюються Кабінетом Міністрів України";

11) у [Законі України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб"](#) (Відомості Верховної Ради України, 2014 р., № 12, ст. 183):

а) у [розділі I](#):

у [пункті 1](#):

текст статті 96-³ викласти в такій редакції:

"1. Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою або за дорученням чи наказом, за змовою та в співучасті, або іншим шляхом:

1) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 209, 306, частинами першою і другою статті 368-³, частинами першою і другою статті 368-⁴, статтями 369, 369-² цього Кодексу;

2) від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258-258-⁵ цього Кодексу;

3) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу.

Примітка 1. Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

2. Злочини, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368-³, частинами першою і другою статті 368-⁴, статтями 369, 369-², 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони спрямовані на отримання нею неправомірної вигоди або створення умов для отримання такої вигоди, а так само на ухилення від передбаченої законом відповідальності";

статтю 96-⁴ викласти в такій редакції:

"Стаття 96-⁴. Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру

1. Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пунктом 1 частини першої статті 96-³ цього Кодексу, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

2. Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пунктами 2 і 3 частини першої статті 96-³ цього Кодексу, можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права.

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління";

частину другу статті 96-⁶ доповнити реченням такого змісту: "При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою";

текст статті 96-⁹ викласти в такій редакції:

"1. Ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258-258-⁵, 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу";

у [пункті 2](#):

[підпункт 16](#) викласти в такій редакції:

"16) статтю 214 доповнити частиною восьмою такого змісту:

"8. Відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368-³, частинами першою і другою статті 368-⁴, статтями 369, 369-², 436, 437, 438, 442, 444, 447 [Кримінального кодексу України](#), або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258-258-⁵ Кримінального кодексу

України. Про внесення відомостей слідчий або прокурор не пізніше наступного робочого дня письмово повідомляє юридичну особу. Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру";

підпункт 22 викласти в такій редакції:

"22) у статті 284:

назву доповнити словами "та провадження щодо юридичної особи";

після частини другої доповнити новою частиною такого змісту:

"3. Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Про закриття провадження щодо юридичної особи прокурор приймає постанову, а суд зазначає про це у виправдувальному вироку або постановляє ухвалу. Рішення про закриття провадження щодо юридичної особи може бути оскаржено в порядку, встановленому цим Кодексом".

У зв'язку з цим частини третю - восьму вважати відповідно частинами четвертою - дев'ятою;

абзац другий частини шостої викласти в такій редакції:

"Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження";

б) пункт 1 розділу II "Прикінцеві положення" викласти в такій редакції:

"1. Цей Закон набирає чинності з моменту набрання чинності Законом України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України".

5. Кабінету Міністрів України:

1) протягом п'ятнадцяти днів з дня набрання чинності цим Законом:

а) розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проекти законів на виконання вимог та реалізацію положень цього Закону;

б) прийняти нормативно-правові акти на виконання цього Закону;

в) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

г) рекомендувати утворити спеціальний центральний орган виконавчої влади з питань тимчасово окупованої території України;

2) забезпечити:

а) прийняття органами виконавчої влади нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону;

б) приведення нормативно-правових актів органів виконавчої влади у відповідність із цим Законом;

в) працевлаштування громадян України, які виїхали з тимчасово окупованої території на іншу територію України;

г) вивезення з тимчасово окупованої території майна органів державної влади, державних підприємств, установ та організацій;

г) продовження здобуття середньої, вищої освіти, отримання документа, що засвідчує здобуття особою відповідної освіти, а також проходження зовнішнього незалежного оцінювання громадянами України, які виїхали з тимчасово окупованої території на іншу територію України.

6. Центральній виборчій комісії вжити всіх необхідних заходів, у тому числі прийняти відповідні акти, для забезпечення реалізації виборчих прав громадянами України, які виїхали за межі тимчасово окупованої території, на виборах Президента України 25 травня 2014 року.

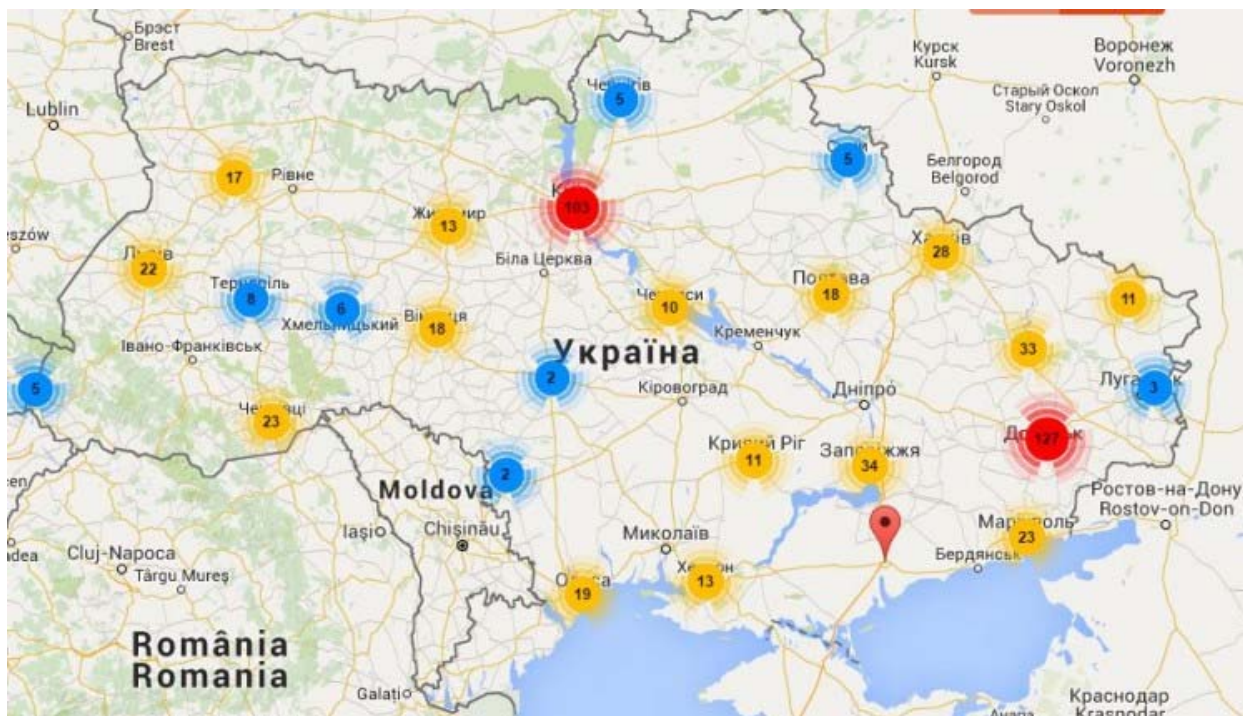
7. Рекомендувати Національному банку України прийняти нормативно-правові акти на виконання цього Закону.

**Виконуючий обов'язки
Президента України,
Голова Верховної Ради
України**

О.ТУРЧИНОВ

**м. Київ
15 квітня 2014 року
№ 1207-VII**

**Скан інтерактивної мапи
з інформацією про допомогу переселенцям в Україні**
(На онлайн-платформі UNHCR Ukraine — Агентство ООН у справах
біженців в Україні та Крим SOS)



Мапа містить найбільший перелік громадських організацій та об'єднань, державних установ, а також новини та корисні інструкції для людей зі сходу та Криму. через інтерактивну карту можна знайти інформацію про потрібну допомогу в будь-якому регіоні України. На мапі розміщено також 18 громадських організацій та об'єднань, державних установ у Полтавській області, що пропонують допомогу внутрішньо переміщеним особам. Зокрема, 8 пунктів у Полтаві, по два пункти у Лубнах та Кременчуці.

Основні можливості, які надає мапа:

- 1) знайти потрібну організацію в своєму місті;
- 2) шукати організації за типом допомоги (від гуманітарної допомоги до освітніх проектів);
- 3) ознайомитись з актуальними новинами та корисними юридичними інструкціями, грантами;
- 4) додати на карту свою організацію чи запропонувати новину, що стосується переселенців зі сходу та Криму;
- 5) можна отримати інформацію про можливості навчання, працевлаштування та останні зміни у законодавстві щодо переселенців.

Для нотаток

Навчальне видання

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА
З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Навчальний посібник

Автори: І.О. Григоренко, Н. М. Савельєва
Науковий редактор Н. М. Савельєва
Відповідальний редактор – Н. М. Савельєва
Літературний редактор Н.М. Савельєва
Бібліографічний редактор В. В. Орехова
Художньо-технічний редактор І.О. Григоренко
Комп'ютерна верстка і дизайн І.О. Григоренко
Комп'ютерний набір І.О. Григоренко
Коректура авторська

Підписано до друку 6.06.2017 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура Constantia. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 8 ,16. Обл.-вид. арк. 5,8.
Наклад 50 прим.
Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.